

Osmanlı Dönemi Yabancılar Türkçe Öğretimi Kitaplarında Manzum Halk Edebiyatı Ürünleri

Folk Literature Verses in Turkish Books Written for Foreigners during the Ottoman Period

Osman Ataş

Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-8410-4573, E-Mail: 1osmanatas@gmail.com

Sevim Önder

Doçent Doktor, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0003-0661-5981, E-Mail: sevimmaz@yildiz.edu.tr

Öz

Fetihle başlayan süreçte Türk dili ve kültürü farklı coğrafyalarda yabancılar tarafından ilgi görmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ile siyasi, ticari ve askerî münasebetleri artan yabancı devletler tercüman yetiştirmek amacıyla İstanbul'da dil oğlanları okulları açarak tercüman ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Bu okullarda müfredatın gereği olarak gramer kitapları, mükâleme kitapları, derlemeler ve sözlükler yazılmıştır. Bununla birlikte yabancı yazarlar gerek Avrupa'da Türkçe metin eksikliği yaşanması gerekse sözlü gelenek ürünlerinin hak ettiği ilgiyi ve değeri görmemesi nedeniyle Türkçe el yazması kitaplardan ve halk arasında yapılan derlemelerden faydalanmışlardır. Bu makalede, yapılan literatür taraması ve doküman analizi sonucu Osmanlı dönemi 1600-1923 yılları arasında Türkçenin öğretimi için hazırlanan kitaplarda konuşma dilinin edinimi açısından mühim olan, Türk diline özgü millî özellikler taşıyan ve kültür aktarımında önemli bir araç olan halk edebiyatına ait manzum ürünlerin varlığı üzerinde durulmuştur. Çalışma kapsamında Avrupalı yazarlar ve gayrimüslimler tarafından kaleme alınan 140 eser incelenmiştir. Bu eserlerde yer alan türkü ve mânilerin yabancılar Türkçenin öğretiminde kullanım sıklığının ve sebeplerinin tespit edilmesi ve -mevcut ise- bu halk edebiyatı ürünlerine ait varyantların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Ayrıca üzerinde daha önce yeterli çalışma yapılmamış eserler ele alınarak yeni çalışmalara konu olmalarının sağlanması hedeflenmiştir.

Abstract

Following the conquest of Constantinople, the Turkish language and culture began to attract interest from foreigners in various countries. Foreign states, whose political, commercial, and military relations with the Ottoman Empire increased, established language schools called "language boys" (Italian: "Giovani della lingua," Ottoman Turkish: "Dil oğlanı") in Istanbul to train interpreters and meet their translation needs. As part of the curriculum in these schools, grammar books, conversation manuals, anthologies, and dictionaries were written. Additionally, the limited availability of Turkish texts in Europe and the underappreciation of Turkish oral traditions, foreign authors benefited from Turkish manuscripts and folk collections. This study examines the presence of verse-based folk literature works in books prepared for teaching Turkish to foreigners between 1600 and 1923 in the Ottoman period. These works contain national elements unique to the Turkish language and play a crucial role in cultural transmission. A total of 140 works written by European and non-Muslim authors were analyzed. The study aims to identify the frequency and reasons for using folk songs and mânî (Turkish quatrain) in teaching Turkish to foreigners and to determine any existing variants of these literary products. Additionally, previously understudied works were examined to encourage further academic research on them.

Anahtar Kelimeler

Yabancılar Türkçe öğretimi, Türk dili ve edebiyatı, Osmanlı Türkçesi, konuşma dili, manzum halk edebiyatı ürünleri, türkü, mânî

Keywords

Teaching Turkish to foreigners, Turkish language and literature, Ottoman Turkish, spoken language, verse-based works in folk literature, Turkish folk song, mânî (Turkish quatrain).

Makale Geçmişi Article History

Geliş / Received
23.12.2024

Kabul / Accepted
13.03.2025

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Giriş

İmparatorluk topraklarında fetih sonrası ticari hareketliliğin artması ve Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik alanlarda söz sahibi olmasıyla Türk dili ve kültürüne olan ilgi artmıştır. Yabancı devletler ile artan siyasi ve ticari faaliyetler beraberinde tercüman ihtiyacını da doğurmuştur. Venedik Cumhuriyeti'nin 1550-51 yıllarında Osmanlı topraklarında görevlendirilmek üzere kendi balyos¹ ve tercümanlarını yetiştirmek üzere İstanbul'a iki öğrenci göndermesi ile başlayan Venedik Dil Oğlanları Okulu ilk mezunlarını yetiştirmiştir. Özellikle 17. yüzyılın sonlarına doğru elçi Giovanni B. Donado'nun (1627-1699) gözetiminde Türkçe öğrenimi faaliyetleri artmış ve Osmanlı gelenekleri, edebî ve tarihî konular hakkında çeşitli tercüme faaliyetleri yürütülmüştür.² Ticari imtiyazların da etkisiyle İstanbul'da İtalyan tüccarların artması ve ortaya çıkan Türkçe öğrenme ihtiyacı 1533 yılında Floransa'nın İstanbul elçiliği kâtiplerinden Filippo Argenti'nin *Regola del Parlare Turcho et Vocabulario de Nomi et Verbi* (Türk Dilinin Konuşma Kuralları ve İsim, Fiil Lügatçesi) isimli eseri yazmasıyla sonuçlanmıştır.³ Bu eser Avrupa'da yazılan ilk Türkçe gramer kitaplarından biri olsa da bilimsel anlamda modern gramer özelliklerini tam olarak taşımamakta ve bir gramer denemesi olarak değerlendirilmektedir. Eserde gündelik konuşma cümleleri, sözcük listesi ve fiil çekimleri yer almış ve eser Osmanlı Türkçesi öğretimi açısından önem kazanmıştır.⁴

17. yüzyılın başlarında Türkçe gramer kitapları açısından iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki İtalyan Pietro Ferraguto'nun (1580-1656) Avrupa'da yazılan ve ilk Türkçe gramer ünvanını taşıyan *Grammatica Turchesca* (1611) adlı eserini yazmasıdır.⁵ Cizvit papazlarından Ferraguto'nun, gençlik yıllarında Tunus'ta esir kaldığı dönemde Türkçeyi öğrendikten sonra Osmanlı topraklarına gidecek diğer Cizvit papazlarına rehberlik etmesi için kaleme aldığı bu eser, 46 bölümlük kısa bir gramerin ardından İtalyanca çevirileriyle birlikte Türkçe soru-cevap örneklerinden oluşmaktadır. İkincisi ise Avrupa'da basılan ilk Türkçe gramer olan *Institutionum Linguae Libri Quatuor* (Dört Bölümde Türk Dilinin Esasları) isimli eserin yayımlanmasıdır.⁶ Alman aristokratlarından Hieronymus Megiser (1554-1618) tarafından hazırlanıp 1612 yılında yayımlanan bu eserin ilk kısmı Türkçe imla, ikinci kısmı etimoloji başlığı altında isim ve fiil

¹ “Elçi, arabulucu, aracı” anlamında kullanılan *balyos* sözcüğü Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk zamanlar Venedik elçilerine, daha sonraları bütün Avrupalı elçilere verilen addır. <https://sozluk.gov.tr/?q=balyos&aranan=>

² Volkan Dökmeci, “İstanbul’daki Venedik Dragomanları ve Dil Oğlanları (1551–1797)” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 21-35.

³ Filippo Argenti, *Regola del parlare Turco* (İstanbul: 1533).

⁴ Agop Dilâçar, “1612’de Avrupa’da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri,” *TDAY-Belleten* 18 (1971): 198.

⁵ Pietro Ferraguto, *Grammatica Turchesca* (1611).

⁶ Hieronymus Megiser, *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor* (Leipzig, 1612).

çekimleri, bağlaç, edat, sıfat, ünlem ve zarf; üçüncü kısmı Hristiyanlıkla ilgili metinler⁷ ile Türkçe atasözleri ve deyimlerden oluşurken son kısmı ise Latince-Türkçe ve Türkçe-Latince sözlükten meydana gelmektedir.⁸

Fransız André du Ryer'in (1580-1672) 96 sayfadan oluşan *Rudimenta Grammatices Lingvæ Tvrccicæ*'sı⁹ (1630) ve William Seaman'ın (1606-1680) Oxford'da basılan ve Ryer'in gramerine nispetle daha kapsamlı olan *Grammatica Linguae Turcicae*¹⁰ (1670) adlı eseri Avrupa'da yayımlanan ilk Osmanlı Türkçesi gramerleri arasında yer alır. On yedinci yüzyılın son çeyreğinde Meninski'nin (1623?-1698) meşhur *Thesaurus*¹¹ (1680) sözlüğünün yanında aynı yıl içerisinde yayımlanan *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae seu Grammatica Turcica*¹² (Türkçe, Arapça, Farsça Sözlük: Türkçe Gramerin Esasları) adlı eseri, Türkçenin tarihî fonetik yapısını vermesiyle muadillerinden ayrılan özel bir eserdir. Misyonerlerin kullanımı için 6+216 sayfa olarak hazırlanan eserde harf ve seslerin yapısı, isim, zamir, fiil, aynı başlık altında zarf, edat, bağlaç ve ünlem, kelime grupları ve cümle çeşitleri gibi konular ilk 6 bölümde anlatılırken yedinci bölümde Farsça ve Türkçe metinler Arap harfleriyle verilmiştir.¹³

Venediklileri örnek alan Fransızlar 1669 yılında kendi dil oğlanları okulunu kurmuştur. Fransa hükümdarı XIV. Louis'nin talimatıyla 10 çocuk öncelikle Fransa'da temel eğitimlerini aldıktan sonra doğrudan İstanbul'a gönderilmiştir. Öğrencilerin eğitiminden Fransız elçi ve elçilik çalışanları sorumlu olup okulda dilbilgisi çeviri yöntemi ile tercümeler yapılmıştır. Öğrenciler okul dışı dil öğrenme etkinliği için Osmanlı kahvelerinde yerli halk ile kaynaşıp meddah hikâyeleri dinlemişlerdir. Okulda yapılan Türkçe-Fransızca cümle çevirileri, hikâye, masal ve fabl derlemeleri ile bunların çevirileri öğrencilerin tercüme faaliyetleri arasında yer alır. Meninski'nin meşhur sözlüğü ile Fransız Cizvit papazlarından Holdermann tarafından (1694-1730) yine Cizvit din adamları için hazırlanıp Mütferrika Matbaası'nda basılan, gramer konuları ile diyalog

⁷ Sevim Y. Önder ve Osman Atas, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Yabancı Dil Olarak Osmanlı Türkçesi Kitaplarında Hristiyanlık ile İlgili Metinler" (*X. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 21-22 Aralık 2023), https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/10_%20YSBK%20Bildiri%20O%CC%88zetleri%20Kitab%C4%B1%20v2.pdf

⁸ Dilâçar, "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri," 200-209.

⁹ Andre du Ryer, *Rudimenta Grammatices Lingvæ Tvrccicæ - Quibus eius Præcipuæ Difficultates ita Explanantur, et Facile Possint à Quolibet Superari* (Paris: Orientalium Regis Typographus in Collegio Longobardorum, 1630).

¹⁰ William Seaman, *Grammatica Linguae Turcicae* (Oxford: Hen. Hall, 1670).

¹¹ François M. Meninski, *Lexicon Arabico-Persico-Tvrccivm I-IV*, 2. bs. (Viyan, 1780).

¹² François M. Meninski, *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones, seu Grammatica Turcica* (Viyan, 1680).

¹³ Muhammet Yelten, "Meninski, François De Mesgnien ve Eserleri," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2003): 586-587.

örnekleri ihtiva eden 196 sayfalık *Grammaire Turque*¹⁴ (1730) ve Viguier (1745-1821) tarafından 1790 yılında yayımlanan *Elemens de la Langue Turque*¹⁵ adlı gramer kitapları okulda kullanılan eserlere örnektir.¹⁶

Fransızlar gibi Avusturyalılar da dil oğlanları okulu modasını takip etmiştir. Viyana Üniversitesinde Arapça, İbranice ve Süryanice derslerinin verildiği Doğu Dilleri Akademisinde 1674 yılı itibarıyla ilk defa Joanne Baptista Podesta (1625-1703)'nın verdiği Türkçe dersleri ilk dönem beklenenden kısa sürmüştür. Viyana Üniversitesinde yaşanan başarısızlığın ardından Türkçe öğretimi İstanbul'da elçilik binasında bir süre devam etse de 1753'te son bulmuş ve yalnızca bir yıl sonra Avusturya'da *Avusturya İmparatorluk Şark Dilleri Akademisi* kurularak Türkçe dersleri burada verilmeye tekrar başlanmıştır.¹⁷ İstanbul'daki Türkçe hocasının Ali Ufkî Bey (Wojciech Bobovius, ö. 1675?) olduğu bilinen ve çeşitli görevlerinin yanında Avusturya büyükelçisi vekilliği vazifesini de yürüten Meninski 3040 sayfalık meşhur eseri *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*'yi 1680 yılında tamamlamıştır.¹⁸

Diğer Avrupa ülkelerini örnek alan Polonya hükümeti de İstanbul'da Polonya Şarkiyat Okulunu (1766-1793) kurmuştur. Okulun dil eğitimi programında halk arasında ve sarayda konuşulan Türkçenin pratiği ile resmî yazışma dersleri vardır. Okulda gramer eğitiminden ziyade konuşma ve yazma pratiklerine ağırlık verilirken bu süreçte Türkiye ve İstanbul konulu yazılar yazılmış, Lehçe-Türkçe sözlük, Farsça-Türkçe şiir çevirileri ve Lehçe-Türkçe metin çevirileri gibi çalışmalar yapılmıştır. Fransız Jean Baptiste Daniel Holdermann'ın yukarıda bahsedilen eseri *Grammaire Turque*, Walenty Majewski (1764-1835) tarafından *Gramatyka Turecka*¹⁹ adıyla Lehçeye çevrilerek 1830 senesinde Varşova'da yayımlanmıştır.²⁰

Rusya'da I. Petro'nun (1672-1725) Doğu dillerine ilgi duymasının etkisiyle Türkoloji çalışmaları önem kazanmıştır. Dimitri Kantemir'in (1673-1723) *Historia in Crementorumatque*

¹⁴ Jean B. D. Holdermann, *Grammaire Turque ou Méthode Courte et Facile pour Apprendre la Langue Turque* (İstanbul: İbrahim Müteferrika, 1730).

¹⁵ Pierre François Viguier, *Elemens de la Langue Turque* (İstanbul: De L'imprimerie du Palais de France, 1790).

¹⁶ Suna Timur Ağildere, "XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Oğlanları Okulu (1699-1873)," *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5, no. 3 (2010): 698-702.

¹⁷ Gisela Procházka-Eisl, "Viyana Üniversitesinde Türkçe Öğretimi: Dünü-Bugünü-Yarını," (III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, 2010), <http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/OrhonBildirilerKitabiCilt2.pdf>

¹⁸ Yelten, "Meninski, François De Mesgnien ve Eserleri," 581-582.

¹⁹ Walenty Majewsky, *Gramatyka języka Tureckiego* (Varşova, 1830).

²⁰ Öztürk Emiroğlu, "Polonya'da Türkçe Öğretiminin Tarihi Gelişimi," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 64, no. 2 (2016): 204-207.

*Decrementorum Aulae Othomanicae*²¹ (1717) adlı eseri ile hızlanan süreci 1724 yılında Rusların İstanbul'daki elçilik binasında dil oğlanları okulu kurması takip etmiştir. Ayrıca Rusya Hariciyesinde Asya Bölümünün (1819), Moskova'da Lazarev Şark Dilleri Akademisinin (1829) ve Petersburg'da Şark Dilleri Fakültesinin (1855) kurulmasının yanında Kazan Üniversitesinde (1804) Mirza Kazım (1802-1870) önderliğinde Türkoloji alanında önemli çalışmalar yapılması Rusya'da Türkolojinin gelişmesi ve Türkçenin öğretimi açısından önemlidir. Asya Bölümünde Türkçe tercüme çalışmaları, Türkçe gramer kitapları hazırlanması ve Türk atasözleri çevirileri yapılması gibi faaliyetler öne çıkmaktadır.²² Bunların yanında, Mirza Kazım'ın karşılaştırmalı Türkçe gramer çalışmaları açısından kıymetli bir yere sahip olan *Grammatika Turetsko-Tatarskago Yazıka*²³ (Türk-Tatar Dilinin Grameri) isimli eseri ve genişletilmiş baskısı *Obshchaya Grammatika Turetsko-Tatarskago Yazıka*²⁴ (Türk-Tatar Dilinin Umumi Grameri) Türkçe derslerde önemli bir başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. Türk lehçelerinin karşılaştırılarak anlatıldığı bu eserde çeşitli gramer konularının anlatımında Osmanlı Türkçesine de yer verilmiştir.²⁵

18. yüzyılın başında yukarıda da bahsedilen Habsburg tercümanlarından İtalyan asıllı Joanne Baptista Podesta'nın *Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium, Arabicae Scilicet, Persicae et Turcicae*²⁶ (1703) isimli üç ciltlik eserinin son ve en hacimli cildi Türkçe gramere ayrılmıştır.²⁷ İngiliz tüccar Thomas Vaughan'ın 1709 yılında Londra'da bastırdığı *A Grammar of the Turkish Language*²⁸ adlı eseri, içerdği gramer konularının yanında örnek cümleler, metinler, diyaloglar ve atasözleri ile dikkat çekicidir. Pierre François Viguier'nin 1790'da Paris'te yayımladığı *Elemens*

²¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Ö. Çobanoğlu (Historia in Crementorumatque Decrementorum Aulae Othomanicae) (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979).

²² Özhan Kapıcı, "18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Rus Hariciyesinde Turkologiya, Osmanistika ve Oryantalistika," *Toplumsal Tarih* 247 (2014): 75-77; 81-83.

²³ Mirza A. Kazem-Bek, *Grammatika Turetsko-Tatarskago Yazyka* (Kazan: Kazan İlimler Akademisi, 1839).

²⁴ Mirza A. Kazem-Bek, *Obşçaya Grammatika Turetsko-Tatarskago Yazıka*, 2nd ed. (Kazan: Kazan İlimler Akademisi, 1846).

²⁵ Osman Ataş ve Sevim Yılmaz Önder, "Mirza Kazım Bey'in 'Türk-Tatar Dilinin Umumi Grameri' Adlı Eseri ve Julius Theodor Zenker'in Almancaya Çevirisi" (IX. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2022),

https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/9_YSBK_Bildiri%200%CC%88zetleri%20Kitab%C4%B1%20v9.pdf

²⁶ Joanne Baptista Podesta, *Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium, Arabicae Scilicet, Persicae et Turcicae III* (Vienna: Typis Leopoldi Voigt, Universit. Typogr., 1703).

²⁷ Sevim Y. Önder, Osman Ataş ve Nurullah Arvas, "Yabancılar Osmanlı Türkçesi Öğretiminde Joanne Baptista Podesta'nın Gramerinde İslamın Şartları ile İlgili Metinler," (Yıldız Teknik Üniversitesi X. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/10_%20YSBK%20Bildiri%200%CC%88zetleri%20Kitab%C4%B1%20v2.pdf

²⁸ Thomas Vaughan, *A Grammar of the Turkish Language* (London: J. Humfreys, 1709).

*de la Langue Turque*²⁹ ise tüccar, seyyah, denizci ve din adamlarından oluşan geniş bir hedef kitlesi için yazılmıştır. Toplam 463 sayfadan oluşan eserde gramer hususlarının anlatımının yanında atasözü, vecize ve diyalog örnekleri ile Fransızca-Türkçe sözlük bulunmaktadır.³⁰

19. yüzyılda ana dili Türkçe olmayanlar için hazırlanan Türkçe öğretimi kitaplarına Dimitrios Alexandridis'in (1784-1851?) içinde Türkçe-Yunanca ve Yunanca-Türkçe sözlük bulunan *Grammatiki Graikiko-Tourkiki*³¹ (1812) adlı kitabı ile başlanabilir. Devamında Fransız P. Amadee Jaubert'in (1779-1847) Paris'te yayımladığı (1823) ve birçok baskısının bulunup farklı dillere çevrildiği *Elements de la Grammaire Turke-A L'usage des Élèves de L'école Royale et Spéciale des Langues Orientales*³² adlı eseri gramer, sözlük, atasözü, diyalog ve metinlerden oluşmaktadır. Osmanlı Ermenilerinden Artin Handoğlu'nun (1780-1840) 1829 yılında Almanca kaleme aldığı *Theoretisch-Praktische Türkische Sprachlehre* (Haza Kitab-ı Sarf-ı Türkî)³³ adlı eserinin yayın yılından 5 yıl sonra Paris'te Fransızca baskısı yapılmıştır. İngiliz uyruklu Arthur Lumley Davids'in (1811-1832) Londra'da yayımladığı (1832) *Grammar of the Turkish Language*³⁴ adlı eseri 1836 yılında Fransızca olarak basılmıştır.³⁵ Türkoloji ve Türk sözlükçülüğünün meşhur isimlerinden İngiliz Sir W. J. Redhouse'un (1811-1892) *Grammaire Raisonnée de la Langue Ottomane*³⁶ (1846) adlı eseri, yazarın meşhur sözlüklerinin dışında hazırlamış olduğu gramerlerdendir. Charles Wells (1839-1917) Londra'da yayımladığı *A Practical Grammar of the Turkish Language*³⁷ (1880) isimli eserinde atasözlerine de yer vermiştir.

20. yüzyılın başından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreçte ise Osmanlı Ermenilerinden ve Merzifon Anadolu Koleji öğretmenlerinden V. H. Hagopyan (1862-1915?), 1907 yılında Heidelberg'de basılan 492 sayfalık *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*'da³⁸ Türkçe gramer hususlarının yanında Arapça ve Farsça gramer unsurlarına da yer verirken bu kitapta yer alan

²⁹ Pierre François Viguier, *Elemens de la Langue Turque* (İstanbul: De L'imprimerie du Palais de France, 1790).

³⁰ Muhammet Gümüşkılıç, "Viguier ve Osmanlı Türkçesi Üzerine Bir İnceleme," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı* 55 (2014): 123-135.

³¹ Dimitrios Alexandridis, *Grammatiki Graikiko-Tourkiki* (Viyana: 1812).

³² Pierre J. Jaubert, *Elements de la grammaire Turke-A l'usage des Élèves de l'École Royale et Spéciale des Langues Orientales Vivantes* (Paris: Imprimerie Royale, 1823).

³³ Artin Handoğlu, *Theoretisch-Praktische Türkische Sprachlehre* (Viyana: Gedruckt bei Anton Edlen v. Schmid, 1829).

³⁴ Arthur Davids Lumley, *A Grammar of the Turkish Language* (Londra: Parbury & Allen, 1832).

³⁵ Sevim Y. Önder, Osman Ataş ve H. İbrahim Gemici, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yazılan Türk Dili ve Edebiyatı Kitaplarında Yer Alan Alan Uygur Metinleri" (X. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Kongresi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 21-22 Aralık 2023), https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/10_%20YSBK%20Bildiri%20O%CC%88zetleri%20Kitab%C4%B1%20v2.pdf

³⁶ J. William Redhouse, *Grammaire Raisonnée de la Langue Ottomane* (Paris: Gide et cie Libraires Editeurs, 1846).

³⁷ Charles Wells, *A Practical Grammar of the Turkish Language* (London: Bernard Quaritch, 1880).

³⁸ V. Hovhannes Hagopian, *Key to the Ottoman-Turkish Conversation Grammar* (Londra: Heidelberg, 1908).

alıştırmaların cevap anahtarını 1908'de *Key to the Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*³⁹ adıyla yine Heidelberg'de yayımlamıştır. Aynı yüzyıla ait yayınlar arasında meşhur Macar Türkolog Gyula Nemeth'in (1890-1976) *Türkische Grammatik*,⁴⁰ İtalyan araştırmacılar Luigi Bonelli (1865-1947) ile Stefano Iasigian'ın (ö.?) *Il Turco Parlato (Lingua Usuale di Constantinopoli): Cenni Grammaticali, Dialoghi e Vocabolario Italiano-Turco*,⁴¹ Gotthold Weil'in (1882-1960) *Grammatik der Osmanisch-Türkischen Sprache*⁴² (1917) ve Jean Deny'nin (1879-1963) 1921'de yayımladığı *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanlı)*⁴³ isimli eserler zikredilebilir.

Yabancılar Türkçe öğretiminin tarihsel gelişimi bakımından 16. yüzyıl itibarıyla yabancılar ve gayrimüslimler arasında Türk diline olan ilgi artmış ve bu alandaki çalışmalar 19-20. yüzyıllarda en yoğun dönemini geçirmiştir. Söz konusu eserlerin büyük bir kısmında metin türü ve sayısında bir sınırlılık olması ve sözlü edebiyata ait türlerin yeterince görülmemesi dikkat çekmektedir. Bu eserlerde sözlü edebiyata dair manzum eserler ile karşılaşmak oldukça güçtür. 17. yüzyıldan itibaren bu alanda yazılan eserlerde divan şiirinden başka hikâye, fabl, tarihî, dinî, resmî ve formal metinler ile şahsi yazışma metinleri gibi mensur örneklerle sıklıkla rastlanırken mükâleme ve tekellüm gibi gündelik konuşma metinleri haricinde konuşma dilini yansıtan manzum halk edebiyatı metinlerinin çok daha az sayıda olması araştırmaya değer bir konudur. Bu çalışmada, yukarıda tespit edilen soru ve sorunlara cevap bulmak amacıyla Osmanlı'da 1600-1923 yılları arasında yabancılar ve Osmanlı gayrimüslimleri tarafından yabancılar ve gayrimüslimlere Türkçe öğretmek için yazılan ve yayımlanan 140 eser taranmış ve öğretim amaçlı kullanılan halk edebiyatı ürünlerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışma, söz konusu eserlerde Osmanlı döneminde yabancılar ve gayrimüslimler tarafından yine ana dili Türkçe olmayanlar için kaleme alınan Türkçe öğretimi kitaplarında bulunan halk edebiyatı sahasındaki manzum ürünleri kapsamaktadır.⁴⁴ Aşağıdaki tabloda çalışma kapsamında incelenen kitapların türü ve sayısı verilmiştir. Bu kitaplar yabancı ve gayrimüslim yazarlar tarafından hazırlanıp anlatım dili Avrupa'nın belli başlı dillerinden Almanca, İngilizce, İtalyanca, Fransızca, Macarca ve Yunancaya ek olarak Arapça, Ermenice, Farsça, Rusça ve - günümüzde ölü dillerden biri olarak nitelendirilen- Latince ile kaleme alınmıştır:

³⁹ V. Hovhannes Hagopian, *Ottoman Turkish Conversation Grammar* (Londra: Julius Groos, 1907).

⁴⁰ Gyula Nemeth, *Türkische Grammatik* (Berlin and Leipzig: G. I. Göschensche Verlagshandlung, 1916).

⁴¹ Luigi Bonelli and Stefano Iasigian, *Il Turco Parlato (Lingua Usuale di Constantinopoli): Cenni Grammaticali, Dialoghi e Vocabolario Italiano-Turco* (Milano: U. Hoepli, 1910).

⁴² Gotthold Weil, *Grammatik der Osmanisch-Türkischen Sprache* (Berlin: Georg Reimer, 1917).

⁴³ Jean Deny, *Grammaire de la Turque (Dialecte Osmanlı)* (Paris: Imprimerie Nationale, 1921).

⁴⁴ Bu makalede kullanılan veriler Osman Ataş'ın Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Sevim Y. Önder'in danışmanlığında yapmakta olduğu "Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Osmanlı Metinlerinin Kullanımı" adlı doktora tezinden alınmıştır.

Tablo I: Çalışma kapsamında incelenen 140 eserin türü, sayısı ve yüzdelik dağılımı

Eser Türü	Sayı	Yüzde (%)
Gramer kitapları	71	%51
Lügat ve lügatçe	41	%29
Ders kitabı (elifba-gramer-derleme)	10	%7
Tekellüm-Mükâleme (diyalog-sohbet)	9	%7
Derlemeler	6	%4
El kitapçığı (gramer-lügatçe-diyalog)	3	%2
Toplam	140	%100

Türkçe öğretimi kitaplarında görülen metin eksikliği ve el yazması eserlere erişimin zorluğu, Türkçe öğrendikten sonra kendi eserlerini kaleme alan bazı Avrupalı yazarların dikkatini çekmiştir. Bu yazarlar söz konusu eserlerinde Türkçe okuma metni eksikliğini dile getirerek bunun “Avrupa’da Türklerin bir edebiyatının olmadığı” ön yargısını doğurduğunu bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra yazarlar, “Avrupalıların bu düşüncesinin yanlış olduğunu ve bu düşüncenin Türk edebiyatına ait eserlerin birçoğunun el yazması olması sebebiyle pahalı olmasının yanında kolay bulunmamasından kaynaklandığını” belirtmişlerdir. “Piyasada bulunan Türkçe öğretim kitaplarının genellikle aynı yazarın elinden çıkan metinleri içerdiği ve bu metinlerin tek bir yazar tarafından kaleme alınması nedeniyle hem üslup açısından tekdüze hem de hatalarla dolu olduğundan” bahseden yazarlar “imparatorlukta yalnızca standart bir Türkçe olmadığını, kaba ya da yerel dil olarak adlandırılan halk dilinin yanında ince dil, seçkinlerin dili, İstanbul seçkinlerinin dili olarak adlandırdıkları yazı dilinin bulunduğunu” söylerler. Esas amaçlarının Osmanlı dilini etraflıca gösterip anlatmak olduğunu bildiren yazarlar, bu dile ve edebiyata ait eserleri derlemelerinin sebebinin “halk dilinden başlayarak estetik anlamda daha ileri düzeyde olan metinleri” ortaya çıkarmak olduğunu savunurlar. Estetik anlamda daha ileri olan metinlerin anlaşılabilmesi için belirli seviyede Arapça ve Farsça kelimeler ile bu dillerin yapısal özelliklerinin bilinmesi gerektiğini de eklerler. Buna bağlı olarak yazarların birçoğu Türkçenin gramerini anlatırken belirli bir seviyede Arap ve Fars gramerlerine değinirler.

Söz konusu kitaplarda en önemli meselelerden biri de metinlerin Latin alfabesine aktarılmasıdır. Çoğu zaman Arap harfli metinler ve Latin transkripsiyonu arka arkaya verilen eserlerde transkripsiyon konusunda öncelikli olarak okuryazar ve eğitilmiş kesimin telaffuzunun esas alındığı tahmin edilmektedir. Yazarlar genellikle dönemin Türkçesine uygun şekilde kendilerine özgü bir Latin transkripsiyon sistemi geliştirmiştir. Özellikle bazı yazarlar, kendi ana

dillerinde olmayan /ı/, /ö/, /ç/, /ğ/, /ş/ benzeri sesler için özel işaretli harfler geliştirmişler ya da Avrupalıların aşına olduğu alfabelerden ödünç harfler alarak bunları eserlerinin başında örneklerle tarif etmişlerdir. Buna Macar Türkologlardan Vilmos Pröhle'nin yumuşak g (ğ) için “γ”yı veya kalın art damak ünsüzü “h” için “χ” harfini tercih etmesi örnek verilebilir. Ayrıca konuşma dilinin öğretilmeye çalışıldığı eserlerde farklılıkların da gösterildiği tespit edilmiştir, mesela *düğün* için *düjün* /düyün/. Telaffuzu en doğru hâliyle göstermeye özen gösteren Macar Türkolog Ignác Kúnos, uzun ünlüleri göstermek için -modern transkripsiyon alfabesinde günümüzde de kullanılan- “ā, ē, ō, ū” şekillerini tercih etmiştir.⁴⁵ (Halk edebiyatı ürünlerinin farklı transkripsiyonları için bkz. Görsel II, III ve IV).

Osmanlı Dönemi Yabancılar Türkçe Öğretimi Kitaplarında Manzum Halk Edebiyatı Ürünleri

Avrupa’da ilk defa 1846 yılında William Thoms tarafından kullanılan “folklore” sözcüğünden Türk araştırmacılar arasında ilk defa söz eden Ziya Gökalp, *Halka Doğru* isimli dergide (sy. 14, s. 107-108) bu sözcük için “halkiyat” karşılığını kullanmıştır. Düğün, bayram, kandil, doğum, ölüm, isim verme, kan kardeşliği ve benzeri gelenekler; cin, peri, büyü, muska gibi halk inançları; türkü, mânî, masal, efsane, tekerleme, bilmece, atasözü gibi halk edebiyatı ürünleriyle halk musikisi, halk tiyatrosu ve halk oyunları folklorun konularındandır.⁴⁶

Çalışmamızda el kitapçıkları, ders kitapları, derlemeler, gramer, mükâleme, lügat ve lügatçelerden oluşan 140 adet eserin 4’ünde halk edebiyatı ürünlerinden manzum eserler tespit edilmiştir. Bu çalışmaya konu olan eserler, anlatım dilleri Almanca ve Macarca olmak üzere 2 farklı dilde yazılmıştır:

Vilmos PRÖHLE, *Rendszeres Oszman-Török Nyelvtan*⁴⁷ (Sistematik Osmanlı Türkçesi Grameri) (1899)

Ignác KÚNOS, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*⁴⁸ (Osmanlı Türkçesi Dil Kitabı) (1905)

⁴⁵ Edit Tasnâdı, “Ignác Kúnos’un Derlediği Türk Halk Türkülerine Dair,” *III. Uluslararası Develi-Âşık Seyrânî ve Türk Kültürü Kongresi / Türk Kültürü Bildirileri 3. Cilt* içinde, ed. Recep Özkan (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları), 114-115.

⁴⁶ Aydın Oy, “Halkiyat,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. 27 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 367-369.

⁴⁷ Vilmos Pröhle, *Rendszeres Oszman-Török Nyelvtan* (Budapest: Stampfel Karoly Kiadasa, 1899).

⁴⁸ Ignác Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv-Nyelvtan, Szótár, Olvasmányok* (Keleti Kereskedelmi Akadémia, 1905).

Georg JACOB, *Türkisches Hilfsbuch I*⁴⁹ (Türkçe Yardımcı Kitap) (1916)

Ad. HELMLING, *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der Türkischen Übungsstücke in Lateinschrift*⁵⁰ (Türkçe Konuşma Grameri: Türkçe Alıştırmaların Latin Harfleriyle Transkripsiyonu) (1916)

Ünlü Macar Türkolog Ármin Vámbéry, öğrencisi I. Kúnos'un *Török Népmesék*⁵¹ (Türk Halk Masalları) (1889) isimli eserinin ön sözünde Türk halk edebiyatı ürünleri hakkında "Türk halk şiirinin hazineleri, sokaklara dağılmış inciler, elmaslar ve diğer değerli taşlar gibi, bir koleksiyoncu olmadan, hak ettikleri ilgiyi görmeden dağılmış durumdadır." sözlerini sarf etmiştir.⁵² Ignác Kúnos adeta bu sözleri destekler bir biçimde yukarıda adı verilen çalışmasının ilk kısmında ona göre daha önce kimsenin ilgilenmediği nadir ve çok kıymetli folklor ürünlerini derleyerek yayımlamaya karar verdiğini belirtir.

Türküler

Yaratıcısı hem anonim hem de bilinen olmak üzere sözlü gelenek eşliğinde gelişen, söylendiği döneme ve coğrafyaya göre zenginleşen, değişikliklere uğrayan ve bir ezgisi bulunan şiir biçimidir. Hece ölçüsüyle yazılan ve yalın bir dili olan türküler aşk, gurbet, savaş, göç, kahramanlık, özlem gibi bireyi ya da toplumu derinden etkileyen olaylardan meydana gelmektedir.⁵³

Kúnos'a göre türkü gibi anonim halk edebiyatı ürünleri dilin saflığını ve biçimini göstermesi açısından önemli türlerdendir. Ön sözünde türkü sözcüğünün "Türk"ten geldiğini, bayağı görülen hece ölçüsü ile söylenen türkülerin aruz vezniyle yazılan şarkı ile arasında farklar olduğunu ve bunların karıştırılmaması gerektiğini önerir. Yazar, derlediği türküler arasında gündelik konuları işleyen birkaç asker, eşkıya ve bekçi türküsü dışında çoğu türkünün aşk konusunu işlediğini belirtirken bu istisnai birkaç türküde kıtalar arası bağın genellikle bulunmadığını ve bu bağın nakaratlar ile sağlandığını vurgular. İlaveten birkaç mâninin bir araya getirilmesi ile oluşturulan türkülerin varlığına da işaret eden yazar, basit ezgileri bulunan bu türkülerin mahalle bekçileri tarafından bahşış ya da hediye almak için ramazan gecelerinde söylendiğine değinir.⁵⁴ Kúnos bu çalışmaya konu olan eserinde verdiği 8 adet türkünün ardından konuya dair düştüğü notta "türkü

⁴⁹ Georg Jacob, *Türkisches Hilfsbuch* (Berlin: Maner & Müller, 1916).

⁵⁰ Ad. Helmling, *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der Türkischen Übungsstücke in Lateinschrift* (Julius Groos, 1916).

⁵¹ Ignác Kúnos, *Török Népmesék* (Budapest: Hornyanszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1889).

⁵² Ignác Kúnos, *Türk Halk Edebiyatı*, çev. Tuncer Gülensoy (İstanbul: Tercüman, 1978), 15.

⁵³ Nurettin Albayrak, "Türkü," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. 41 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 611-612.

⁵⁴ Ignác Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye I-II* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1887-1889), XXXI-XXXIII; Tasnádi, "Ignác Kúnos'un Derlediği Türk Halk Türkülerine Dair," 114-115.

biçiminin 4+4'lük toplam 8 ve en yaygın şekliyle 4+4+3'lük toplam 11 heceden meydana geldiğini" belirtip kıtaları bağlayan nakaratlara *bā'rma* (bağırma) dendiğini ilave eder.⁵⁵

Türkülerin tasnifinde Pertev Naili Boratav'ın *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (1969) isimli eseri esas alınmıştır. Boratav, türkülerin kullanıldıkları yerler, işlevleri ve söylenmelerini gerektiren nedenlere göre 6 farklı türkü türü tespit etmiştir. Türküler birçok araştırmacı tarafından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulsa da türkülerin birden fazla tür özelliği gösterebileceği unutulmamalıdır. Örneğin ağıtlar aynı anda hem lirik türkü hem de tören türküsü özelliği taşıyabilirler.⁵⁶

A. Konularına göre:

1. Lirik Türküler: Ninni, aşk türküleri, askerlik ve hapisane türküleri, ağıtlar, başkaca duygu konulu türküler
2. Taşlama, Yergi ve Güldürü Türküleri: Belli bir kişiye yöneltilmiş hasımlık duyguları, sert sövgüler, belirli bir düzen veya geleneğin yergisinin yapıldığı türküler
3. Anlatı Türküleri: Efsane konulu türküler, bölgelere ve bireylere özgü türküler, tarihî konulu türküler

B. Kullanıldıkları yer, gördükleri vazife ve söylenmelerini şartlandıran vesilelere göre:

4. İş Türküleri: Doğu Anadolu'da çift sürülürken söylenen horoveller, gemicilerin söylediği heyamolalar ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulgur çekme, dibek dövme, ekin biçme ve fındık toplama gibi işlerde söylenen türküler
5. Tören Türküleri: Bayram türküleri, düğün türküleri, dinî ve mezheplerle ilgili törenlere ilişkin türküler, ağıt töreninde söylenen türküler
6. Oyun ve Dans Türküleri: Çocuk oyunlarında söylenen türküler, büyüklerin oyunlarında söylenen türküler

Bu tasnife göre bu çalışmada incelenen türkülerin tamamı konularına göre lirik türküler sınıfına girmektedir. Bunlardan üçü kullanıldıkları yere ve söylenmelerini gerektiren nedenlere göre tören türküleri sınıfında da değerlendirilebilir. Tespit edilen türküler arasında bir Türk baladı olan "Türkmen Kızı" türküsü incelenen eserlerin ikisinde de aynıdır. Bu durumda birbirini tekrar eden metinler hariç tutulacak olursa bu çalışmada tespit edilen toplam 10 türkü bulunmaktadır (bkz. Tablo II). Bunlar arasında yukarıda bahsedilen ve diyaloglardan oluşan baladın yanında asker türküleri, yine baba ve kızı arasında geçen bir diyalogdan oluşan bir türkü, şehrin düşmanlar tarafından ele geçirilmesinin verdiği acıyla yakılan türküler ile mânilerin bir araya getirilmesiyle

⁵⁵ Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv-Nyelvtan, Szótár, Olvasmányok*, 25.

⁵⁶ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 162-165.

oluşturulan türkü örnekleri mevcuttur. Bunlardan biri düz mânilerden meydana gelirken diğeri ise bekçi ve davulcu mânilerinden oluşan bir türkü niteliğindedir.

Tablo II: Türküler, türleri ve tespit edildikleri eserlerin adlarının bulunduğu tablo şu şekildedir:

Türküler		
Türkü Adı ⁵⁷	Boratav'ın Tasnifine Göre Türü	Yazar / Eser
[Asker Türküsü / Kur'a Marşı]	Lirik Türkü	Helmling, <i>Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der Türkischen Übungsstücke in Lateinschrift</i>
[Meşeliktir Arslanların Yatağı]	Lirik Türkü	Pröhle, <i>Rendszeres Oszman - Török Nyelvtan</i>
Türkmen Kızı	Lirik Türkü	Jacob, <i>Türkisches Hilfsbuch I</i> Kúnos, <i>Oszmán-Török Nyelvkönyv</i>
[Türkmen Kızı]	Lirik Türkü	Kúnos, Oszmán-Török Nyelvkönyv
[Plevne Türküsü]	Lirik Türkü Tören Türküleri	
[Ey Gaziler]	Lirik Türkü	
[A Gızım Sana Potin Alam]	Lirik Türkü	
[Budin Türküsü]	Lirik Türkü Tören Türküleri	
[İndim Yarin Bahçesine]	Lirik Türkü	
[Ramazan Geldi Dayandı]	Lirik Türkü Tören Türküleri	
[Ay Doğar Ayazlanır]	Lirik Türkü	

⁵⁷ Metin adları metinlerin tespit edildiği metinlere bağlı kalınarak verilmiştir. Tespit edildikleri eserlerde adı belirtilmeyen metinler literatürde en çok bilinen hâliyle ya da ilk mısraları olmak üzere köşeli parantez içinde yazılmıştır.

Lirik Türküler

Askerlik ve Hapishane Türküleri

Diğer bir adıyla kahramanlık türküleri olan asker türküleri asker, akın, cenk, sefer vb. ile ilgili hadiseleri duygu dolu ve kahramanca bir söyleyişle anlatır. Bu türküler, onları icra eden kişilere göre farklılıklar gösterirken asker dışında askerin ardında bıraktıkları kişilerce de söylenir. Celp, kura çekimi, orduya katılmak için yolculuk, kışlada ve harp alanında yaşanan esaret, zafer ve yenilgilerle birlikte memleket ve sevgiliye duyulan özlem bu türkülerde sık işlenen konulardır.⁵⁸

Aşağıdaki türkü Henry Jehlitschka'nın (d. 1861-ö.?) Türkçe gramerinin⁵⁹ 1. kısmı ile bu kısmın cevap anahtarındaki (1895-1897) Arap harfli alıştırma metnlerinin 1916 yılında Ad. Helmling (ö.?) tarafından Latinize edilen *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der türkischen Übungsstücke in Lateinschrift* isimli eserde geçmektedir. Bu türkü, Henry Jehlitschka'nın mezkûr gramerinde ve cevap anahtarında bulunmamaktadır ve bu kitaba yalnızca Latin harfleriyle olmak kaydıyla Ad. Helmling tarafından eklenmiştir (bkz. Görsel IV).⁶⁰ Aşağıdaki ilk türküde askere gitmenin ve vatani görevi icra edecek olmanın heyecanı anlatılırken vatana göz diken düşmana da gözdağı verilmektedir. Anonim olan "Asker Oluyorum Ben" türküsü meşhur Türk musikisi bestekârı ve hocası İsmail Hakkı Bey'in (1866-1927) nevâ'da rast makamında ve düyek usûlünde bestelediği eserdir. İsmail Hakkı Bey'in bestelediği bu türkünün ilk dördlüğü Ad. Helmling'in eserinde bulunan türkünün ilk dördlüğü ile aynıyken ikinci dördlükleri farklıdır. İsmail Hakkı Bey'in eserinde türkünün nakarat kısmı da bulunmaktadır.⁶¹ Türkünün ilk dördlüğü farklı kaynaklarda asker mânisi olarak da geçmektedir.⁶² Türkünün Helmling'in eserinde tespit edilen varyantı şu şekildedir:

Asker Türküsü / Kur'a Marşı

1. Asker oluyorum⁶³ ben
İşte gidiyorum ben
Vatana hizmet etmek için
Bu dünyaya geldim ben

⁵⁸ Feyzan G. Vural, "Türk Kültürünün Aynası: Türküler," *E-Journal of New World Sciences Academy* 6, no. 3 (2011): 405.

⁵⁹ Henry Jehlitschka, *Türkisches Konversations-Grammatik* (Heidelberg: Julius Groos, 1895); *Schlüssel zur Türkischen Konversations Grammatik: Mit einer Einführung in den Türkischen Epistolarstil* (Heidelberg: Julius Groos, 1897).

⁶⁰ Helmling, *Jehlitschka Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der Türkischen Übungsstücke in Lateinschrift*, 47.

⁶¹ Erol Başara, "Saz ve Söz Dergisinde Yayımlanan İsmail Hakkı Bey'in Kur'a Marşı ve Nevâ'da Rast Makamı," *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, no. 2 (2008): 262; 265-267.

⁶² Şerif Oktürk, *Türk Manileri Antolojisi* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985), 23.

⁶³ oluyorum: oluyorum. Helmling, *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik*, 47.

2. Çanak-kale ana yurt⁶⁴
Orada kalamaz hiçbir kurt
Bu toprağa⁶⁵ göz diken
Kahr⁶⁶ olacak her düşmen

Vilmos Pröhle'nin (1871–1946) 1899'da yayımladığı *Rendszeres Oszman: Török Nyelvtan* (Standart Osmanlı Türkçesi Dilbilgisi) isimli eserinde tespit edilip hem Latin hem de Arap harfleriyle verilen aşağıdaki türkü de bir asker türküsüdür.⁶⁷ Türkünün aynısı, Arap harfleriyle Mehmed Tahir'in ya da bilinen diğer adıyla Baba Tahir'in (1864-1912) müdürlüğünü yaptığı *Ma'lumât* isimli gazetenin 25 Kasım 1897'de çıkan 5. cildinin 109. sayısının 1181 numaralı sayfasında "Türkü" başlığı altında bulunmaktadır. *Ma'lumât*'ta Arap harfleriyle yayımlanan türkü Pröhle'nin eserinde önce Arap harfleriyle ardından ise Latin harfleriyle verilmiştir. Türküyü gazetede yayımlayan yazarın adı ise açık bir biçimde verilmeyip "ح. ع." kısaltması ile yetinilmiştir. Pröhle'nin eserinden önce yayımlanan gazetenin bu sayısında Arap harfleriyle dizgisi verilen türkü, gerek dizelerin ve kıtaların dizilişi gerekse yazı tipi bakımından Pröhle'nin gramerindeki ile aynıdır. Bu da Pröhle'nin aşağıdaki türküyü *Ma'lumât* gazetesinden almış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir (bkz. Görsel I). Askerlik ve savaşı konu alan bu türkü vatan bayrağının dalgalanması uğruna evlenilecek kadından da düğünden de vazgeçileceğini ve bu şanlı uğurda şehit olunacağını coşkulu bir tavırla anlatır:

Meşelikdir Arslanların Yatağı

1. Meşelikdir arslanların yatağı
Çadır olur askerlerin konağı
Savaşlarda dalgalanan sancağa
Fedâ olsun bin gelinin duvağı 2. Savaş için buyuruk geldi bu gün
Böyle günde gerekmez bize düyün
Padişahın sorgucunun teline
Fedâ olsun bin gelinin duvağı | <ol style="list-style-type: none"> 3. Askerlerin göüdesidir⁶⁸ bedeni
Şehidlerin gömlek olur kefini
Öyle şanlı öyle kanlı kefine
Fedâ olsun bin gelinin duvağı |
|---|---|

⁶⁴ Makale kapsamına giren eserler makalenin içinde gösterilip tespit edilen eserlerin orijinali ya da varyantları dipnotta gösterildi. İsmail Hakkı Bey'in bestelediği ve 1910 yılında "Saz ve Söz Dergisi"nde yayımlanan Kur'a Marşı'nda sırasıyla nakarat ve ikinci dördlük şöyledir (Başara, "İsmail Hakkı Bey'in Kur'a Marşı ve Nevâ'da Rast Makamı," 267): Biz asker değil miyiz/ Hey hey hey hey/ Hepimiz de askeriz; Yaşasın vatan/ Yaşasın asker/ Yaşasın sultan Mehmed/ Yaşasın millet

⁶⁵ toprağ: topagrad. Helmling, *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik*, 47.

⁶⁶ kahr: kaşır. Helmling, *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik*, 47.

⁶⁷ Pröhle, *Rendszeres Oszman-Török Nyelvtan*, 93-94.

⁶⁸ Parantez içinde گۆگدە سیدر göğdesidir şeklinde bir başka söyleyiş de verilmiştir.

Kúnos'un derlemelerinden olup *Oszmán-Török Nyelvkönyv*'de⁶⁹ hem Latin hem de Arap harfleri ile yazılan "Ey Gaziler" türküsünün Sultan III. Selim'e (ö. 1808) ait olduğu şeklinde görüşler mevcuttur. TRT arşivlerinde de kayıtlı bulunan bu türkünün varyantlarının yanında III. Selim'in İsfahan formunda bestelediği klasik sanat müziği versiyonu da bulunmaktadır. Sonraki yıllarda Yeni Türk Hükümeti bu türküyü askerlerin moralini bozduğu gerekçesiyle yasaklamıştır.⁷⁰ Günümüzde farklı varyantları bulunan ve Kúnos'un derlemesinde altışar dize olarak gösterilen türkünün farklı varyantları ile yazarın farklı bir çalışmasında⁷¹ dizelerin birleştirilerek üçlük olarak gösterildiği şekli mevcuttur. Savaşa gidenlerin acılarına ağıt yakma niteliği taşıyan ve Rumeli türkülerini andıran bu eser bir yolculama, uğurlama marşı niteliği taşır. Eserde vatan için sevdiklerini geride bırakan askerlere yine görev düştüğü, askerlerin yollara düşüp dağları taşları aşarak yastık yerine başlarını taşlara yasladığı ve yorganlarının yapraklar olduğu anlatılır.⁷²

Ey Gaziler

1. Ey gaziler yol göründü⁷³
Yine garib serime⁷⁴
Dağlar taşlar dayanamaz⁷⁵
Benim âh-u zarime⁷⁶
Kal selamet kömür gözlüm
Bir yana sen bir de ben⁷⁷ (Bâ'rma)⁷⁸

⁶⁹ Kúnos'un çalışmaya konu olan eserinde (Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 19-20) bu türkünün 3 bendi bulunmaktadır. Yazarın Türk halk şiiri derlemesinde (Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 342) ise ilave olarak türkünün dördüncü bendi de mevcuttur: İndim yârın (metinde *yârim*) bahçesine/ Gülleri fincan gibi/ Gerdanında üç beni var/ Deliksiz mercan gibi

⁷⁰ Sevim Y. Önder, "Selanik'teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü," *Loji Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 1 (2018): 11-12.

⁷¹ Kúnos, *Türk Halk Edebiyatı*, 48.

⁷² Ignác Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 341-342; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 19-20; Ferdi Koç, "Sultan III. Selim Hânın Mûsikî Eserlerinin Müzikal Analizi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003), 363.

⁷³ göründü: görüntü. Önder, "Selanik'teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü," 11.

⁷⁴ Yine garib serime: Gine de galdım garip basıma. Önder, "Selanik'teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü," 11.

⁷⁵ Dağlar taşlar dayanamaz: Ben havada uçar iken. Önder, "Selanik'teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü," 11.

⁷⁶ Benim âh-u zarime: Avlan tuttular beni. Önder, "Selanik'teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü," 11.

⁷⁷ Bâ'rma (nakarat) kısmı Önder'de şöyledir (Önder, "Selanik'teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü," 11): Dağlar daslar uçan kuşlar/ Dayanamaz benim âh u zarım

⁷⁸ Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 341'de bu beyit için "B." (Bâ'rma) notu bulunurken aynı not Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*'te bulunmaz.

2. Dün gece yar hânesinde⁷⁹
Yastıcağım taş idi
Altım toprak üstüm yaprak
Yine göynüm hoş idi
Bir elim yârim koynunda
Bir elim boşa gitti
3. Ben havada uçar iken⁸⁰
Ağ ile tuttun beni⁸¹
Ben pahamı bilir iken
Bir pula sattın beni
Ne kapuda kul eyledin⁸²
Ne âzâd ettin beni

Ağıtlar

Bir törene bağlı olup olmadığı fark etmeksizin kederli bir hadiseyi, metnine ve ezgisine uygun bir biçimde anlatan ve hadisenin sebep olduğu acıyı hissettiren türküler ağıt denir. Boratav’a göre ağıtlar aynı anda hem lirik türküler hem de tören türküler arasında değerlendirilebilir. Boratav, ağıt metinlerinde ciddi bir şiir muhtevasının bulunduğuna değinerek bu şekilde yapısı tutarlı ve sağlam olan türkülerin lirik şiirler arasında değerlendirilebileceğini belirtmiştir.⁸³

Kúnos’un aynı eserinde Latin ve Arap harfleriyle ayrı ayrı olmak üzere iki alfabe ile gösterilen ve konuşma dili ile okunan bir başka türkü de “Plevne Türküsü”dür. Yazara göre, Türk-Rus Savaşı dönemine ait olan türkünün Rusçuk ve içinde İstanbul adının da geçtiği İstanbul varyantı bulunmaktadır.⁸⁴ Türkü 1877-78 yıllarında Osmanlı ordusu ile Rus ordusu arasında geçen savaşta Plevne kahramanı Osman Gazi Paşa’nın (1832-1900) yaralanarak esir alınışını anlatmaktadır. *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*’de türkünün yalnızca ilk

⁷⁹ Önder’de bu bent yerine farklı bir dördlük ile nakarat bulunmaktadır (Önder, “Selanik’teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü,” 11-12): Bulbul oldum kondum dallarına/ Keklik gibi seker idim bağlarinta/ Gazinin turbesine kondum/ Allel sesleyor benim sesimi; Dağlar daslar uçan kuşlar/ Dayanamaz benim ah u zarım

⁸⁰ Önder 2018’de ilk dördlüğün üçüncü dizesidir (Önder, 2018: 11).

⁸¹ Önder 2018’de ilk dördlüğün dördüncü dizesinde şöyledir: Avlan tuttular beni (Önder, 2018: 11).

⁸² Bu türkü Önder 2018’de toplam 2 dördlük ve her dördlүğü takip eden “Dağlar daslar uçan kuslar/ Dayanamaz benim ah u zarım” dizelerinden oluşan ba’rmadan meydana gelmektedir (Önder, 2018: 11-12).

⁸³ Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 165; *Folklor ve Edebiyat 2* (İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982), 444.

⁸⁴ Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 25.

3 üçlüğü ile “ba’rma” (bağırma) denilen nakarat kısmı yer alırken yazarın derlemesinde buna ek olarak 5 dörtlük⁸⁵ daha mevcuttur.⁸⁶

Plevne Türküsü

1. Plevne dedikleri küçük kasaba
Rus askeri çoktur gelmez hesaba
Kesilen kelleler almaz kasaba 2. Plevne’nin içinde ordu kuruldu
Osman Paşa sol yanından vuruldu
Kırk beş bin askerle yesir tutuldu | <ol style="list-style-type: none"> 3. Tüfengimin ucu gümüşten işli
Sırma bıyıklarım çürüdü düştü
Dil bilmez Kazaklar başıma üştü
Giderim validem Balkan tükenmez
Arkama bakarım⁸⁷ imdadım gelmez (B.⁸⁸) |
|--|--|

Kúnos’un aynı eserinde Latin ve Arap alfabeleri kullanılarak gösterilen bir diğer eser “Budin Türküsü”dür. Yazar, Budin’in elden çıkmasının yasının tutulduğu bu türkünün Adakale lehçesi ile söylenen varyantını yerinde kaydetmiştir.⁸⁹ Birçok kaynaktan geçen bu türkünün ilk 2 dörtlüğü, Kúnos’un derlemesinden başka Ahmed Refik’in (Altınay) (1880-1937) öncelikle 1908 yılında *İkdam* gazetesinde yayımlayıp daha sonra 1912’de çeşitli ilavelerle hazırladığı ve Osmanlı’nın 1683-1699 yılları arasında yaşadığı askerî bozgunları anlattığı *Osmanlı’nın Felaket Seneleri* isimli eserinde bulunmaktadır.⁹⁰ Türkünün ilk 2 dörtlüğünün geçtiği bir başka kaynak olan *Türk Yurdu* adlı gazetedir. Eser, gazetenin 1 Mayıs 1913 tarihinde çıkan 4. cildinin 14. sayısında Köprülüzade Mehmed Fuad’ın (1890-1966) “Hicret Matemleri” başlıklı yazısında tespit edilmiştir.⁹¹ Türkü, Avusturyalıların Budin’i (Budapeşte) kuşatması ve son Budin valisi Abdurrahman Abdi Paşa’nın (ö. 1686) şehri ve kaleyi kahramanca savunmasına rağmen şehit edilip Budin’in Türklerin elinden çıkması üzerine yakılmıştır. Savaş sırasında şehir yağmalanıp yakılmış, kadın veya çocuk demeden 2000 kişi Avusturya ordusu tarafından katledilmiştir. Türkü, bu savaş ve savaşın getirdiği acılar

⁸⁵ Bu dörtlükler Kúnos’un derlemelerinde şöyledir (Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 349-350): 1. Plevne’den toplar atıldı/ İslam Bulgara katıldı/ Haber olsun Sultan Hamid/ Urum elleri satıldı; 2. Çadırımız mavi beyaz/ Bu sene gelmedi mi yaz?/ Aman kâtib haller yaman/ Beni başka deftere yaz; 3. Kara-deniz dalgalandı/ Orta yeri halkalandı/ Kôr olası Damad Paşa/ Moskof ile ne laflaştı!; 4. Kara-deniz akup gider/ Etrafını yıkup gider/ Sâ olası Osman Paşa/ Bulgarları kırıp gider; 5. Kara-deniz akmam dedi/ Ben Tuna’ya bakmam dedi/ Yüz bin Kazak gelmiş olsa/ Osman Paşa korkmam dedi.

⁸⁶ Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 349-350; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 19; Edit Tasnádi, “Ignác Kúnos’un Derlediği Türk Halk Türkülerine Dair,” 116-117.

⁸⁷ bakarım: bakarim (Kúnos, 1905: 19).

⁸⁸ Bâ’rma.

⁸⁹ Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 21.

⁹⁰ Ahmed Refik Altınay, *Viyana Bozgunu’ndan Karlofça Antlaşması’na Kadar Osmanlı’nın Felaket Seneleri*, ed. Muammer Yılmaz (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 1913/2009), 53.

⁹¹ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Hicret Matemleri,” *Türk Yurdu* 4, no. 14 (1 Mayıs 1913): 440.

üzerine yakılmış ve uzun yıllar boyunca bir matem türküsü gibi söylenmiştir.⁹² Türküde Budin'in -memleket olarak benimsenmesinin yanında- Türk-İslam kültürüne işaret eden "abdest, 2-4 minareli büyük camiler" gibi öğeler de mevcuttur:

Budin Türküsü

1. Ütme bülbül ütme, yaz behar oldu
Bülbülün figanı bağırimi deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemse⁹³ bizim nazlı Budin'i 2. Çeşmelerde abdes alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mahmur olan yerler hep harab oldu
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i 3. Budin'in içinde uzun çarşısı
Orta yerde Sultan Mehmed Camisi
Kâbe süretine benzer yapısı
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i | <ol style="list-style-type: none"> 4. Cebhane tutuştu aklımız şaştı
Selatin⁹⁴ cämiler yandı tutuştu
Hep sâbi-sübyan ateşe düştü
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i 5. Serhadlar içinde Budin'dir başı
Kan ile yağrulmuş toprağı taşı
Çerkez âlemdar⁹⁵ şehidlerin başı
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i 6. Kible tarafından üç top atıldı
Perşembe gün-idi güneş tutuldu
Cuma günler-idi Budin alındı
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i |
|--|--|

Aşk Türküleri ve Başkaca Duygu Konulu Türküler

Saz şairlerinin söylediği halk türküleri "Türküler" başlığı altında yine saz şairleri tarafından tutulan defterlere kaydedilir. İçerikleri ve yaygın olduğu bölgeler itibarıyla Türkmen, Bosnalı, Sırp gibi Osmanlı himayesindeki birçok farklı etnik grubu da kapsayan bu türkülerin farklı varyantlarının olması araştırmacılar tarafından doğal karşılanırken türkülerin koşma ya da mânî olarak yazıldığı belirtilerek aşağıdaki türküde de olduğu gibi Türk halk şarkılarında sık görülen diyalog biçimine vurgu yapılmaktadır.⁹⁶

Türk kültürü sınırları içerisinde ortaya çıkıp birer kız ve erkeğin karşılıklı konuşması şeklinde diyaloga dayanan şiirler balattır.⁹⁷ Aşağıda verilen "Türkmen Kızı" türküsü bu türe bir örnektir ve

⁹² Abdulkadir Özcan, "Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa," *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (2015): 441–453.

⁹³ Nemse "Avusturya halkı, Nemçe."

⁹⁴ selatin "Sultanların yaptırdığı 2-4 minareli camiler."

⁹⁵ âlemdar: âlemdar. Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 21.

⁹⁶ Irena K. Ristanovic, "Songs in Ottoman Turkish in University Library 'Svetozar Marković' in Serbia: Preservation of Cultural Heritage," in *8th International Symposium on Balkan History Studies: Culture, Architecture and Art in the Balkans*, vol. 3 (1-4 Eylül), ed. Abidin Temizer-Emina Berbić Kolar (Lyon: Livre de Lyon 2022), 186-191.

⁹⁷ Balat: "(13. yüzyılda) dans şarkısı; (bugün) üç döñüden ve bir ağırlamadan ibaret küçük bir koşuk şekli; bir çeşit nazımlı masal." Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü (İstanbul: TDK Yayınları, 1948).

ilk defa meşhur Macar Türkolog Ignác Kúnos (1862-1945) tarafından tanıtılmıştır.⁹⁸ Yazarın *Oszmán-Török Nyelvkönyv - Nyelvtan, Szótár, Olvasmányok* (Mecmu'â-i Lisân-ı Osmâni) adlı eserinin ön kısmında Latin, arka kısmında ise Arap harfleriyle “Türkü” başlığı altında verildiği tespit edilen bu türkü, Georg Jacob’ın (1862-1937) 1916 yılında yayımlanan *Türkisches Hilfsbuch-Hilfsbuch I* isimli eserinde “Türkmen Kızı” başlığıyla yalnızca Latin harfleriyle yazılmış ve Jacob, bu türküyü Kúnos’un derlemelerinden aldığını belirtmiştir. Aralarında telaffuz farkları bulunsada türkü metinleri arasında bir fark yoktur. Türküde geçen Türkmen kızının, sevdiği erkeğin çekimser ve korkak davranmasına rağmen her şeyi göze alarak onunla evlenmek istemesi; buna karşın her defasında sevdiği erkeğin kızın ailesinden korkması, maddi durumunun elverişsiz olması, besi hayvanlarını ve tarlasını bahane ederek Türkmen kızı ile kaçıp gitmeye yanaşmamasının anlatıldığı⁹⁹ türkünün aşağıdaki dizgisi Kúnos’un eserinden alınmıştır:

Türkmen Kızı

Kız:

Ben babamın evin yıktım¹⁰⁰
Beş bin altın¹⁰¹ alup çıktım¹⁰²
Dönüp-te¹⁰³ ardıma baktım¹⁰⁴
Bin gidelim, beyim olan¹⁰⁵

Kız:

Anam duysun babam duysun
Ardımızdan¹⁰⁶ atlı koysun
Gelen atlı beş yüz olsun
Ben yeterim, beyim olan

Ölan:

Anan duyar baban duyar
Ardımızdan¹⁰⁹ atlı koyar
Gelen atlı cana kıyar
Ben gidemem, Türkmen kızı

Ölan:

Kır atımın nalı yoktur¹¹⁰
Arkasında çulu yoktur
Bir gecelik yemi yoktur
Ben gidemem, Türkmen kızı

⁹⁸ Ali Osman Öztürk, “Bir Türk Baladı: Türkü-Destan,” çev. Meral Ozan, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2019): 151-155.

⁹⁹ Ignác Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye I* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1887), 119-120; Ignác Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1889), 376-377; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 22-23; Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 28-30.

¹⁰⁰ yıktım: yıkdım. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 28.

¹⁰¹ altın: altun. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 28.

¹⁰² çıktım: çıkdım. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 28.

¹⁰³ dönüp-te: dönüp-de. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 28.

¹⁰⁴ baktım: bakdım. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 28.

¹⁰⁵ olan: oğlan. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 28. Türkünün tamamında aynı şekildedir.

¹⁰⁶ ardımızdan: ardımızda. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 29.

¹⁰⁹ ardımızdan: ardımızda. Eserde verilen dipnotta “ardımızdan” biçiminin İstanbul’da duyulmadığı belirtilir. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 29.

¹¹⁰ yoktur: yokdur. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 29. Takip eden dizelerde aynıdır.

Kız:
Bileziyim nal edeyim
Ferecemi çul edeyim
İncilerim yem edeyim
Bin gidelim, beyim olan

Kız:
Beyim¹⁰⁷ olan, paşam olan
Kolum yastık, saçım yorgan
Bin, gidelim beyim olan

Kız:
Öküzünü kurdlar yesin
Tohumunu kuşlar yesin
Helal ekmek¹⁰⁸ haram olsun
Ben istemem şimden geri!

Ölan:
Türkmen kızı, Türkmen kızı
Sabahın seher yıldızı!¹¹¹
Git, gidemem Türkmen kızı

Ölan:
Öküzümü çifte koştum¹¹²
Tohumumu yere saçtım¹¹³
Ben bir helal yere düştüm¹¹⁴
Git, gidemem Türkmen kızı

Kúnos'un derlemelerinden olup Latin ve Arap harfleriyle ayrı ayrı verildiği tespit edilen bir diğer türkü günümüzde "A Kızım Sana" ya da "A Gızım Sana Potin Alayım mı" adlarıyla bilinen türküdür. Türkünün Mersin yöresinde söylenen varyantı THM No: 141 kaydı ile TRT arşivlerinde bulunmaktadır.¹¹⁵ Mizahi özellikler taşıyan bu türkü, bir baba ile kızının diyalogu şeklinde ilerler. Altışar mısradan ve üçer soru-cevaptan oluşan her bölümde kızı, babasının kendisine potin (bir çeşit ayakkabı), çorap, inci, bilezik ve saat gibi türlü şeyler alma tekliflerini kabul etmezken yalnızca babasından kendisini evlendirme teklifini duyduğunda mutlu olup bunu memnuniyetle kabul eder.¹¹⁶

A Gızım Sana Potin Alam

1. -Kızım sana hotoz¹¹⁷ alām
-Yok babacām yok yok!
-Kızım sana potin alām
-Yok babacām yok yok!
-Kız seni kocaya verēm
-Can babacām can can!
3. -Kızım sana yüzük alām
-Yok babacām yok yok!
-Kızım sana küpe alām
-Yok babacām yok yok!
-Kız seni kâtibe verēm
-Can babacām can can!

¹⁰⁷ beyim: belim. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 30.

¹⁰⁸ helal ekmek: halal etmek. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 30.

¹¹¹ seher yıldızı: sehar-yıldızı. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 30.

¹¹² koştum: koşdum. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 30.

¹¹³ saçtım: saçdım. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 30.

¹¹⁴ düştüm: düşdüm. Jacob, *Türkisches Hilfsbuch*, 30.

¹¹⁵ <https://tmdkarsiv.itu.edu.tr/?p=5&id=GMS7W3E7YR&dil=tr&q=141>.

¹¹⁶ Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 387-388; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 20.

¹¹⁷ hotoz "şapka."

<p>2. -Kızım sana çorab alām
-Yok babacām yok yok!
-Kızım sana sahat alām
-Yok babacām yok yok!
-Kızım seni ele verēm
-Can babacām can can!</p> | <p>4. -Kızım sana bilezik alām
-Yok babacām yok yok!
-Kızım sana inci alām
-Yok babacām yok yok!
-Kız seni güzele verēm
-İlle bu pek can!</p> |
|---|---|

Kúnos'un bahsi geçen eserinin ön ve arka kısımlarında Latin ve Arap harfleriyle bulunan bir diğer türkü günümüzde "İndim Yarin Bahçesine" adıyla bilinen türküdür. İlk satırları Türk halk şiirlerinde sık rastlandığı üzere doğa betimlemesi olan ve üç dörtlükten meydana gelen bu türküde meleşe benzetilen kömür gözlü el kızına gönül vermekten bahsedilir:¹¹⁸

İndim Yarin Bahçesine

<p>1. İndim yârin¹¹⁹ bahçesine yol sandım
El uzattım koncesine gül sandım
El kızını ben kendime yâr sandım
Bir acayıb kıza gönül verdim ben</p> <p>2. Keten gölmek gül vücuda giyilmez
Kaşa göze bakmayilen doyulmaz
Sana gönül verdim, geri alınmaz
Bir meleksi kıza gönül verdim ben</p> | <p>3. Evlerimin önü yoldur geçilmez
Dar kafeste güzel çirkin seçilmez
Şişe dolu amberiye¹²⁰ içilmez
Kömür gözlü kıza gönül verdim ben</p> |
|---|--|

Mâni Düzenindeki Bentlerin Sıralanması ile Meydana Gelen Türküler

Mânilerin önemli bir bölümünün geleneksel Türk musikisi repertuarında "türkü" olarak değerlendirildiği ve türkülerin birçoğunun mânilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu bilinmektedir.¹²¹ Türküler biçim bakımından düzenli ve düzensiz biçimli olarak değerlendirilebilir. Düzenli biçimler arasında iki, üç, dört ve beş dizeli türkülere ek olarak mâni düzenindeki bentlerin dizilmesi ile icra edilen türküler de mevcuttur. Mâniler genellikle yedi heceden meydana getirilen mısralardan oluşan dörtlükler olsa da davulcu mânileri söz konusu olduğunda bu sayı sekize çıkabilir. Bu dörtlükler birbirlerine ezgilerine göre bağlanırken belirli bir yer veya olay üzerine

¹¹⁸ Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 293-294; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 21-22.

¹¹⁹ yârin: yârim. Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 293-294; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 21-22.

¹²⁰ amberiye "amber (kehribar) içeceği."

¹²¹ Metin Özarslan, *Türk Mânilerinden Seçmeler* (Ankara: MEB Yayınları, 2017), 18.

yakılan türkü için yaratılan dörtlükler de bulunmaktadır. Hatırlamaya değer bir olayı anlatmak için yakılmış, olay örgüsü sağlam olan ve özel öğelerden meydana gelen türküler de bulunmaktadır.¹²²

Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv-Nyelvtan, Szótár'da tespit edilen ve konuşma dili ile verilen bir diğer eser romantik bir aşk türküsüdür. Eserde Latin ve Arap harfleriyle yazılan bu türkü, mâni dörtlüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan türkülere örnektir. Metin Özarşan'ın mâni seçmelerinden oluşan eserinde aşağıdaki türkünün ilk dörtlüğünün yalnızca ilk iki dizesi aynı olmak kaydıyla düz (tam) mâni başlığı altında karşımıza çıkmaktadır. Aynı dörtlüğün yine ilk dizesinin aynı olup son iki dizesinin farklı olduğu, birer kız ve erkek tarafından karşılıklı söylenen ve toplam 6 dörtlükten meydana gelen bir çeşitlemesi de bulunmaktadır. Erkek tarafından söylenen bu dörtlüğün ilk iki dizesinin yer aldığı mâniyi Özarşan "Karşılıklı (Deyiş) Mâni Örnekleri" başlığı altında vermiştir.¹²³ Bu tür değişikliklere örnek olmak üzere son iki dizenin korunup ilk iki dizenin farklı söylendiği mâniler de bulunurken mâni söyleyen kişilerce veya mânilerin söylendikleri yöreye göre eserlerin bazı değişikliklere uğraması normaldir. Türkünün ikinci dörtlüğü bu duruma bir örnektir ve Özarşan'da "Düz Mâni Örnekleri" başlığı altında değerlendirilmiştir. Aşağıdaki son dörtlük ise yine "Düz Mâni Örnekleri" başlığı altında değerlendirilirken bu dörtlük iki kaynaktan da neredeyse aynıdır:¹²⁴

Ay Doğar Ayazlanır

<p>1. Ay doğar ayazlanır
Gün doğar beyazlanır
Gelin olacak kızlar
Hem gider hem nazlanır¹²⁵</p> <p>2. O ki derim ben sana
Söyle derdini bana¹²⁶
Seni doyuran¹²⁷ ana
Olsun bana kaynana</p> | <p>4. Kapuda hasil olur¹²⁸
Aceba nasıl olur
Kız oğlana söz verir
Kapuda yesir olur</p> <p>5. Çayır ince¹²⁹ biçilmez
Su bulanık içilmez
Bana derler yârdan¹³⁰ geç
Yâr tatlıdır geçilmez</p> |
|---|---|

¹²² Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 170-180; 189.

¹²³ Bu dörtlük Özarşan'da şu şekildedir (Özarşan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 150): Ay doğar ayazlanır/ Gün doğar beyazlanır/ Şu Bolu'nun kızları/ Hem gelir hem nazlanır

¹²⁴ Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 24-25; Özarşan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 55.

¹²⁵ Bu dörtlüğün son iki dizesi Özarşan'da şu şekildedir (Özarşan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 37): Mahmur gözlü sevdiğim/ Uyanmaya nazlanır

¹²⁶ Bu dörtlüğün ilk iki dizesi Özarşan'da şu şekildedir (Özarşan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 83): İki çeşme yan yana/ Su içtim kana kana

¹²⁷ doyuran: doğuran. Özarşan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 83.

¹²⁸ hasil olmak "görünmek, ortaya çıkmak."

¹²⁹ ince: uzun. Özarşan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 55.

¹³⁰ yârdan: yârdan. Özarşan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 55.

3. Gur gur gur gur gur gur
Gel güzel karşımda dur
Duramam ben duramam
Durup-ta yalvaramam

Bekçi ve Davulcu Mânileri

Bundan bir asır öncesine kadar İstanbul'da mahalle bekçileri olup ellerinde meşhur kalın sopalarıyla sorumlu oldukları mahallelerin sokaklarını gezerlerdi. Ramazanın gelmesi ile ramazan davulculuğu görevini de üstlenen bu "bekçi babalar" ramazan boyunca halkı sahura kaldırıırken bu ayın 15'i ile birlikte yine geceleri olmak üzere sokaklarda davullarını çalıp kapı kapı dolaşır ve mâniler söyleyerek bahşiş toplarlardı. Ramazan davulcusuna eşlik eden -özellikle sesi güzel olan- mahalleli gençler bekçinin davulunu omuzlayıp hem davulu çalar hem de usul ve edasına uygun olmak şartıyla sabâ ve düğâh makamlarında mâniler söylerdi. Ramazan davulcusu ekseriyetle her mahallenin kendi bekçisi olurken bu bekçinin yanında fener tutup mâni söyleyen birisi daha olurdu. İlk mâni olarak şu dörtlük söylenirdi:¹³¹

Besmeleyle çıktım yola
Selam verdim sağa sola
A benim şevketli efendim
Ramazan-ı şerifin mübarek ola

Boratav'ın davulcu mânilerinin hece ölçüsü için yaptığı tanıma uygun olarak hece ölçüsü 4+4 olan aşağıdaki ramazan türküsü Kúnos'un derlemesinde "Bekçi" türküler başlığı altında gösterilmiştir. Bunun yanında türkünün aşağıdaki ilk iki dörtlüğü Özarslan'ın mâni seçmeleri kitabında "Davulcu Mânisi Örnekleri" başlığı altında müstakil dörtlükler halindedir.¹³² Macar Türkoloğun bahsettiği ve mâni dörtlüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşan ramazan ayı ile ilgili bu türkü *Oszmán-Török Nyelvkönyv*'de Latin ve Arap olmak üzere iki alfabeye gösterilmiştir. Ramazanın gelişini kutlayan bu türkü, ramazan dolayısıyla camilerde görülen değişimden iftar zamanı top atılmasına, sahur vakti dışarıya yayılan börek kokusuna ve ramazan davulcusunun sahur vakti mesaisine kadar birçok hususa dikkat çekmesinin yanında mizahi bir anlatıma da sahipken mânilerin genel özelliklerine uygun olarak konuşma dili ile söylenmiştir. Kúnos'a göre bekçiler tarafından söylenen ve birkaç mâninin bir araya getirilmesi sonucu oluşturulan bu

¹³¹ M. Şakir Ülkütaşır, "Ramazan Davulcuları ve Davulcu Mânileri," *Türk Kültürü* 11, no. 123 (1973): 158-161.

¹³² Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, XXXI-XXXII; Özarslan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 171.

türkülerde şairâne konular işlenmez. Ramazan davulcularının insanları neşelendirip bahşış almaya çalışmasını konu edinen aşağıdaki türkü toplam altı dörtlükten meydana gelmektedir:¹³³

Ramazan Geldi Dayandı

1. Ramazan geldi dayandı
Camiler nura boyandı
Top atıldı kandil yandı
Kalbimiz ona inandı¹³⁴ 2. İşte geldim kapunuza
Selam verdim topunuza
Bahşışımı vermezseniz¹³⁵
Bok işkembe başınıza¹³⁶ 3. Arkadaşım gel yanıma
Turp sıkayım izanına¹³⁷
Bekçilik kârın deyildir
Aya-Sofya külhanına | <ol style="list-style-type: none"> 4. Davulu taktım boynuma
Çıkmıştım divan yoluna
Sizin evde börek pişer
Kokusu vurdu burnuma 5. Davulum ipi kırmızı
Bu yıl yemedim karpuzu
Arkadaşımı sorarsan
Camide pabuc hırsızı 6. Ramazan geldi gidiyor
Bizleri mahzun ediyor
Onbir ayın bir sultanı
Gidüp yürekler eziyor |
|---|--|

Mâni

Doğal, sosyal ve ekonomik çevre, mânilerin şekillenmesinde etkilidir ve mâniler söyleniş nedenlerine göre aşk hikâyecisi, laf atma, atışma, bekçi, davulcu, düğün, niyet, mektup ve satıcı mânileri olarak çeşitlenmektedir. Kendine has bir ezgisi olan mâniler genellikle 3+4 ya da 4+3 hece ölçüleri ile söylenmektedir. Anlam bakımından kendi içinde bir bütünlük taşıyan mânilerin ilk iki dizesi okuyucuyu esas konuya alıştırmak ve kafiye oluşturmak, son iki dizesi ise asıl söylenmek istenenin verildiği kısımlardır.¹³⁸ Boratav, mânilerin tasnifini söylendiği şartlara göre sekize ayırır:¹³⁹ Niyet ve fal (yorum) mânileri; Doğu Anadolu’da hikâye mânileri; Seveda mânileri; Bekçi ve davulcu mânileri; Mektup mânileri; İş mânileri; İstanbul’da bazı sokak satıcılarının mânileri; İstanbul meydan kahvelerinin cinaslı mânileri.

¹³³ Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 357-358; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 23-24; Tasnádi, “Ignác Kúnos’un Derlediği Türk Halk Türkülerine Dair,” 114.

¹³⁴ Kalbimiz ona inandı: Cümle âlem buna inandı. Özarlan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 171.

¹³⁵ Bahşışımı vermezseniz: Selamımı almazsanız. Özarlan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 171.

¹³⁶ Bok işkembe başınıza: Daha gelmem kapınıza. Özarlan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 171.

¹³⁷ izan “anlayış.”

¹³⁸ Nurettin Albayrak, “Mâni,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. 27 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 571-573; Özarlan, *Türk Mânilerinden Seçmeler*, 9-13.

¹³⁹ Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 190-193.

Tespit edilen toplam 34 mâninin tamamı dörtlüklerden oluşan “sevda mânileri”dir. Bunlar aşk, ayrılık, kavuşma, kıskançlık ve özlem gibi konulardan meydana gelmektedir. Kúnos’un eserinde “Kaba dili” isimli ilk bölümde yer alan bu 34 mâni yazarın *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye* isimli derlemesinin II. cildinde bulunan toplam 401 mâni arasından bu çalışmaya konu olan eser için seçilerek 1905 yılında yine Kúnos tarafından yayımlanmıştır. Aşağıda verilen mâniler Kúnos’ta Latin ve Arap harfleriyle olmak üzere iki türlü yer almaktadır. Türk şiirinin en yalın tezahürlerinden olan mâniler genellikle dört dizeliktir. Çeşitli duygu beyanlarını ihtiva eden mâniler bir haremde kadınlar arasında yaratılıp mâni torbasına atılır. Yeri geldiğinde bu torbadan bir mâni çıkarılıp genç bir kadına ya da erkeğe okunur. Bu mâniler genellikle 4+4 ve 4+3’lük hecelere ayrılmıştır.¹⁴⁰

1. Aya bak yıldız bak
Damda duran kıza bak
Ay benim yıldız benim
Damda duran kız benim	18. Kúp dibinde unum var
Allah’tan umudum var
O kızcâz benim olursa
Dedelere mumum var
2. Akşam oldu ikindi
Mum şamdana dikildi
Ellerin yarı geldi
Benim boynum büküldü	19. Raftaki üzüme bak
Kaşıma gözüme bak
İçerden dargın isen de
Gülerek yüzüme bak
3. Bir dalda iki kiraz
Biri al biri beyaz
Esmerden arzum aldım
Saramadım bir beyaz	20. Şu gelen kimin kızı
Ferecesi kırmızı
Şakağında bir gül açmış
Sandım seher yıldızı
4. Elmayı pıçakladım
Dörd yana saçakladım
Yarı koynumda sandım
Yastığı kucakladım	21. Taş üstüne taş koydum
Bir yastığa baş koydum
Yarım gelecek deye
Sağ yanımı boş koydum
5. Gök-yüzü mavi kaldı
Kuş uçtu yauru kaldı
Anahtar yar koynunda
Göynüm kilidli kaldı	22. Uzun uzun selviler
Niçün yemiş vermezler
Şimdiki kızlar findıkçı
Sevda nedir bilmezler
6. Akşam oldu neyleyim
Derdim kime söyleyim
Gözüm dikenî akşam
Seni yarsız neyleyim	23. Akşam oldu gün sarı
Koynumda sandım yarı
Uyandım hayal imiş
Ağladım zârı zârı
7. Asmada üzüme bak
Betime-benzime bak
Her ne kadar sevmessen
Gülerek yüzüme bak	24. Altını saraf bilir
Yaramı cerrah bilir
Ben seni sevdüyimi
Güzelim Allah bilir

¹⁴⁰ Kúnos, *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye II*, 181-252; Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 16-18.

8. Kaleden iniyordum
Çağırsan geliyordum
Derdinden kibrit oldum
Üflersen yanıyordum
9. Karanfilim sarkarım
Açılmağa korkarım
Yar kapuya gelince
Meyit¹⁴¹ olsam kalkarım
10. Karşıda yeni yapı
İçinde demir kapu
Beni yardan ayıran
Dilensin kapu kapu
11. Yemenimin¹⁴² yeşili
Şimdi buldum eşimi
Yemenim sende dursun
Sıl gözünün yaşını
12. Bağa gittim nar için
Gül kopardım yar için
Analar kız doğurmuş
Deli-kanlılar için
13. Bahçelerde idrisah¹⁴³
Boyu uzun kendi şah
İki gönül bir olsa
Ayıramaz padişah
14. Bahçelerde sarımsak
Sarım sarım sarılsak
İkimiz bir döşekte
Bayım bayım bayılsak
15. Bahçelerde saz olur¹⁴⁴
Gül açılır yaz olur
Ben yarıma gül demem
Gülün ömrü az olur
25. Anne ben derviş miyim
Abalar giymiş miyim
Yarım eller sariyor
Aceb ben ölmüş müyüm?
26. Armud dalda kurur mu
Giden gemi durur mu
İkimize bir yastık
Aceb nasıl olur mu?
27. Ateşim var külüm yok
Bülbül oldum dilim yok
Ben bu derde düşeli
Ağlamadık günüm yok
28. Bahçelerde portakal¹⁴⁶
Yarım gitme burda kal
Mektebliler dururken
Katiblere kim bakar
29. Bugün cuma günüdür
Yüküm buğday unudur
Ergene gönül verme
Evlenirse unudur
30. Entarisi pembeden
Lekke oldu giymeden
Yaktın beni kül ettin
On beşime girmeden
31. Gökte yıldız bin tane
Elmas ister gerdane
Benim gibi kul gerek
Senin gibi sultana
32. Karanfilsin kararın yok
Konce gülsün timarın¹⁴⁷ yok
Ben seni çoktan severim
Senin benden haberin yok

¹⁴¹ meyt "ölü."

¹⁴² yemen "tülbent."

¹⁴³ idrisah "sardunya."

¹⁴⁴ Bu mâni numarası eserde 15 yerine 5 olarak gösterilmiştir. Bunun sebebinin sehven veya basım hatası olduğu düşünülmektedir. Kúnos, *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv*, 17.

¹⁴⁶ Metinde *portokal*.

¹⁴⁷ timar "bakım."

<p>16. Ay doğar aşmak ister
Bal dudak yaşmak¹⁴⁵ ister
Şu benim deli gönlüm
Yare kavuşmak ister</p> <p>17. Ay aydındır varamam
Bir deste gül olamam
Ay buluda girerse
Bağlasalar duramam</p> | <p>33. Mâvilim kıyma bana
Kurban olayım sana
Yılda kurban bir olur
Her gün kurbanım sana</p> <p>34. Öyle ile ikinci
Mum şamdana dikildi
Ellerin yarı geldi
Benim boynum büküldü</p> |
|--|---|

Sonuç

Osmanlı'nın siyasi arenada güçlenmesiyle yoğunlaşan Türkçe öğrenimi faaliyetleri kapsamında dil okulları çatısı altında yapılan tercüme faaliyetlerinin yanı sıra çalışma kapsamında incelenen toplam 140 eserin dördünde anonim halk edebiyatı manzum ürünlerinden türküler ile mâniler tespit edilmiştir. Türk halk bilimi çalışmalarının 19-20. yüzyıllarda yoğunlaştığı dönemde yayımlanan bu eserler, meşhur Macar oryantalist Vilmos Pröhle'nin 1899 yılında Macarca kaleme aldığı *Rendszeres Oszman-Török Nyelvtan*, bir diğer Macar oryantalist Ignác Kúnos'un 1905'te yayımladığı *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv-Nyelvtan, Szótár, Olvasmányo*, Alman Türkolog Georg Jacob'ın 1916'da yayımladığı *Türkisches Hilfsbuch I* ile Ad. Helmling'in Henry Jehlitschka tarafından kaleme alınan gramerdeki ve bunun cevap anahtarındaki Arap harfleriyle yazılan alıştırma 1916 senesinde Latinize ederek yayımladığı *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der Türkischen Übungsstücke in Lateinschrift* tir. Vilmos Pröhle'nin eserinde Türk alfabesi ve 2 metin dışında Arap harfleri kullanılmazken Ad. Helmling'in eseri yalnızca Latin harfleriyle yazılmıştır. Ignác Kúnos ve Georg Jacob'ın eserleri ise Latin ve Arap harfleri bir arada kullanılarak tertip edilmiştir. Bu eserlerde Türkçe metinleri Latin harfleri ile göstermek için özel transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

Avrupalı yazarlar eserlerinde sadece İstanbul Türkçesi ya da yüksek zümrenin edebî dilini temsil eden eserler kullanmakla kalmamış “kaba dil” ya da “yerel konuşma dili” olarak adlandırdıkları halk ağzından yaptıkları derlemeler sonucu birçok halk edebiyatı ürününü de okuyucuya paylaşmışlardır. Manzum halk edebiyatına ait türkü ve mânilerin derlenmesi sonucunda bunların yeni varyantlarının tespitine de katkı sağlamıştır.

Tespit edilen manzum halk edebiyatı ürünleri 10 türkü ve 34 mâniden oluşmaktadır. Türküleri yalnızca tek bir sınıfa tabi tutmanın her zaman pek kolay olmadığı da göz önünde tutulduğunda tespit edilen türkülerin tamamının konularına göre lirik türkülerden oluştuğu,

¹⁴⁵ yaşmak “yüz örtüsü.”

kullanıldıkları yer ve atmosferini belirleyen nedenlere göre bunlardan 3 tanesinin aynı zamanda tören türküsü özelliği taşıdığı görülmüştür. Toplam 10 türkü arasında 3 asker türküsü ile 3 aşk ve başkaca duygu konulu türküler yer almaktadır. Geriye kalan 4 türkünden 2'si ağıt iken diğer 2'si ise mâni bentlerinin bir araya getirilmesi sonucu oluşturulan türkülerdir. Bunlardan biri düz mâni dörtlüklerinin bir araya getirilmesi neticesinde oluşturulurken diğeri ise davulcu ve bekçi mânisi niteliğine sahiptir.

Türküler üzerine yapılan incelemeler sonucu asker türküsünün “Kur’a Marşı” olarak bestelendiği ve bazı kaynaklarda ilk dörtlüğünün mâni olarak kullanıldığı görülmüştür. Türkü formunda söylenen bu marşın ikinci dörtlüğünün bu çalışmaya konu olan kitapta değişikliklere uğradığı ve bir varyant hâlini aldığı anlaşılmıştır. Çalışmaya konu olan “Ey Gaziler” türküsünün 18. yüzyıl bestelerinden olduğu, farklı çalışmalarda varyantlarının bulunduğu ve dizelerinin birleştirilerek üçlükler hâlinde söylendiği şekli de saptanmıştır. Ağıt niteliği taşıyan “Plevne Türküsü”nün İstanbul ve Rusçuk varyantlarının olduğu, derlemeyi yapan yazarca belirtilmektedir. Bunlara ek olarak “A Gızım Sana Potin Alam” türküsünün günümüzde Mersin varyantı da görülmüştür. Mâni bentlerinin bir araya getirilmesiyle ve bekçi-davulcu mânilerinden oluşan türkülerden “Ay Doğar Ayazlanır” ve “Ramazan Geldi Dayandı” isimli türkülerin varyantları tarafımızca tespit edilememiş olsa da mâni üzerine yapılmış çalışmalarda bunların mâni biçimindeki müstakil dörtlüklerinin dizelerinde farklılıklar olduğu görülmüştür.

“Kur’a Marşı, Meşeliktir Arslanların Yatağı, Budin Türküsü, İndim Yarın Bahçesine, Ay Doğar Ayazlanır ve Ramazan Geldi” isimli türküler dörtlüklerden oluşmaktadır. “Ey Gaziler” türküsünün altı dizeden oluşan bentlerinin son iki dizesinin nakarat olduğu görülürken türkünün dizelerinin birleştirilerek üçer dizelik bentlerle gösterildiği ve son dizesinin nakarat olarak söylendiği şekli de tespit edilmiştir. “Türkmen Kızı” baladı 7 dörtlük ve 2 üçlükten oluşurken “Plevne Türküsü” üçlüklerden ve bir nakarattan, “A Gızım Sana Potin Alam” türküsü ise baba-kız arasında geçen bir diyalog şeklinde altışar dizeden oluşan 4 bentten müteşekkildir.

Türkülerin yanı sıra tespit edilen diğer bir nazım şekli mânilerdir. Sayısı toplam 34 olan ve aşk, ayrılık, kavuşma, kıskançlık ve özlem gibi konularda söylenen mânilerin incelenmesi sonucunda bu dörtlüklerin sevda mânilerinden müteşekkil olduğu görülmüştür. Bunlardan 33’ü 4+3 hece ölçüsü, yalnızca 32 numaralı mâni ise 4+4 hece ölçüsü ile söylenmektedir.

Yabancı ve gayrimüslim yazarlar tarafından Osmanlı Türkçesini öğrenmek ve öğretmek amacıyla kaleme alınan kitaplar, sadece yazıldığı dönemin yüksek İstanbul Türkçesine ait ürünlerin değil halk ağzına ait manzum ürünlerin de kayıt altına alınmasına aracı olmuştur. Böylece birçok eserin unutulmasının önüne geçilmesinin yanında günümüzde bu manzum halk ürünlerinin yeni varyantlarının tespitine de katkı sağlamışlardır. Bunun yanında Arap alfabesiyle yazılan Türkçe metinlerin bu yazarlar sayesinde Latin harfleriyle yazılması konuşma dilinin özelliklerinin gösterilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ağıldere, Suna Timur. "XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Oğlanları Okulu (1699-1873)." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5, no. 3 (2010): 693-704.
- Albayrak, Nurettin. "Mâni." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 27, 571-573. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Albayrak, Nurettin. "Türkü." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 41, 611-612. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Alexandridis, Dimitrios. *Grammatiki Graikiko-Tourkiki*. Viyana: Ioan Barth. Bendotu Çbekiu, 1812.
- Altınay, Ahmed Refik. *Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşması'na Kadar Osmanlı'nın Felaket Seneleri*. Hazırlayan Muammer Yılmaz. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2. basım, 2009.
- Argenti, Filippo. *Regola del parlare Turco*. İstanbul: 1533.
- Ataş, Osman ve Sevim Y. Önder. "Mirza Kazım Bey'in 'Türk-Tatar Dilinin Umumi Grameri' Adlı Eseri ve Julius Theodor Zenker'in Almancaya Çevirisi." *IX. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022. https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/9_YSBK_Bildiri%20O%CC%88zetleri%20Kitab%C4%B1%20v9.pdf
- Başara, Erol. "Saz ve Söz Dergisinde Yayınlanan İsmail Hakkı Bey'in Kur'a Marşı ve Nevâ'da Rast Makamı." *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, no. 2 (2008): 261-267.
- Bonelli, Luigi ve Iasigian, Stefano. *Il Turco Parlato (Lingua Usuale di Constantinopoli): Cenni Grammaticali, Dialoghi e Vocabolario Italiano-Turco*. Milano: U. Hoepli, 1910.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- Boratav, Pertev Naili. *Folklor ve Edebiyat 2*. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982.
- Davids, Arthur Lumley. *A Grammar of the Turkish Language*. Londra: Parbury & Allen, 1832.
- Deny, Jean. *Grammaire de la Turquie (Dialecte Osmanlı)*. Paris: Imprimerie Nationale, 1921.
- Dilâçar, Agop. "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri." *TDAY-Belleten* 18 (1971): 197-210.
- Dökmeci, Volkan. "İstanbul'daki Venedik Dragomanları ve Dil Oğlanları (1551-1797)." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Emiroğlu, Öztürk. "Polonya'da Türkçe Öğretiminin Tarihi Gelişimi." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 64, no. 2 (2016): 203-214.

- Ferraguto, Pietro. *Grammatica Turchesca*. b.y.: y.y., 1611.
- Gümüşkılıç, Muhammet. “Viguier ve Osmanlı Türkçesi Üzerine Bir İnceleme.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı* 55 (2014): 123-135.
- Gyula, Nemeth. *Türkische Grammatik*. Berlin and Leipzig: G. I. Göschen'sche Verlagshandlung, 1916.
- Hagopian, V. Hovhannes. *Ottoman Turkish Conversation Grammar*. Londra: Julius Groos, 1907.
- Hagopian, V. Hovhannes. *Key to the Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*. Londra: Heidelberg, 1908.
- Helmling, Ad. *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der Türkischen Übungsstücke in Lateinschrift*. Julius Groos, 1916.
- Hindoğlu, Artin. *Theoretisch-Praktische Türkische Sprachlehre*. Viyana: Gedruckt bei Anton Edlen v. Schmid, 1829.
- Holdermann, Jean. B. D. *Grammaire Turque ou Méthode Courte et Facile pour Apprendre la Langue Turque*. İstanbul: Müteferrika Matbaası, 1730.
- Jacob, Georg. *Türkisches Hilfsbuch I*. Berlin: Maner & Müller, 1916.
- Jaubert, Pierre J. *Elements de la grammaire Turke-A l'usage des Élèves de l'École Royale et Spéciale des Langues Orientales Vivantes*. Paris: Imprimerie Royale, 1823.
- Jehlitschka, Henry. *Türkisches Konversations-Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos, 1895.
- Jehlitschka, Henry. *Schlüssel zur Türkischen Konversations-Grammatik: Mit einer Einführung in den Türkischen Epistolarstil*. Heidelberg: Julius Groos, 1897.
- Kantemir, Dimitri. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*. Çeviren Özdemir Çobanoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Kazem-Bek, Mirza. A. *Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazyka*. Kazan: Kazan İlimler Akademisi, 1839.
- Kazem-Bek, Mirza. A. *Obşçaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıkı*. Kazan: Kazan İlimler Akademisi, 2. basım, 1846.
- Koç, Ferdi. “Sultan III. Selim Hânın Mûsikî Eserlerinin Müzikal Analizi.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
- Kúnos, Ignác. *Oszmán-Török Népköltészet Gyűjteménye I-II*. Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia, 1887–1889.
- Kúnos, Ignác. *Török Népmesék*. Budapeşte: Hornyanszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1889.

- Kúnos, Ignác. *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv-Nyelvtan, Szótár, Olvasmányok*. Budapeşte: Keleti Kereskedelmi Akadémia, 1905.
- Kúnos, Ignác. *Türk Halk Edebiyatı*. Çeviren Tuncer Gülensoy. İstanbul: Tercüman, 1978.
- Majewsky, Walenty. *Gramatyka języka Tureckiego*. Varşova: y.y., 1830.
- Megiser, Hieronymus. *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor*. Leipzig: y.y., 1612.
- Meninski, François M. *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones, seu Grammatica Turcica*. Viyana: y.y., 1680.
- Meninski, François M. *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum I-IV*. Viyana: y.y., 2. basım, 1780.
- Oktürk, Şerif. *Türk Manileri Antolojisi*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985.
- Oy, Aydın. “Halkiyat.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 15, 367-369. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Özarslan, Metin. *Türk Mânilerinden Seçmeler*. Ankara: MEB Yayınları, 2017.
- Özcan, Abdulkadir. “Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa.” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (2015): 441–453.
- Öztürk, Ali Osman. “Bir Türk Baladı: Türkü-Destan.” Çeviren Meral Ozan. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2019): 151–155.
- Podesta, Joanne B. *Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium, Arabicae Scilicet, Persicae et Turcicae*. Viyana: Typis Leopoldi Voigt, Universit. Typogr., 1703.
- Procházka-Eisl, Gisela. “Viyana Üniversitesinde Türkçe Öğretimi: Dünü – Bugünü-Yarını.” III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2010.
<http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/OrhonBildirilerKitabiCilt2.pdf>
- Pröhle, Vilmos. *Rendszerez Oszmán-Török Nyelvtan*. Budapeşte: Stampfel Karoly Kiadasa, 1899.
- Redhouse, J. William. *Grammaire Raisonnée de la Langue Ottomane*. Paris: Gide et cie Libraires Editeurs, 1846.
- Ristanovic, Irena. K. “Songs in Ottoman Turkish in University Library ‘Svetozar Marković’ in Serbia: Preservation of Cultural Heritage.” 8. *Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı 2. Cilt* içinde, editörler Abidin Temizer-Emina Berbić Kolar, 183-200. Lyon: Livre de Lyon, 2022.
- Ryer, Andre du. *Rudimenta Grammatices Lingvæ Turcicae-Quibus eius Præcipuæ Difficultates ita Explanantur, et Facile Possint à Quolibet Superari*. Paris: Orientalium Regis Typographus in Collegio Longobardorum, 1630.

Seaman, William. *Grammatica Linguae Turcicae*. Oxford: Hen. Hall, 1670.

Tasnâdı, Edit. “İgnâcz Kúnos’un Derlediği Türk Halk Türkülerine Dair.” *III. Uluslararası Develî-Âşık Seyrânî ve Türk Kültürü Kongresi / Türk Kültürü Bildirileri Kitabı 3. Cilt* içinde, editör Recep Özkan, 113–120. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.

Ülkütaşır, M. Şakir. “Ramazan Davulcuları ve Davulcu Mânileri.” *Türk Kültürü* 11, no. 123 (1973): 158–161.

Vaughan, Thomas. *A Grammar of the Turkish Language*. London: J. Humfreys, 1709.

Viguiet, Pierre François. *Elemens de la Langue Turque*. İstanbul: De L'imprimerie du Palais de France, 1790.

Vural, Feyzan. G. “Türk Kültürünün Aynası: Türküler.” *E-Journal of New World Sciences Academy* 6, no. 3 (2011): 397-411.

Weil, Gotthold. *Grammatik der Osmanisch-Türkischen Sprache*. Berlin: Georg Reimer, 1917.

Wells, Charles. *A Practical Grammar of the Turkish Language*. London: Bernard Quaritch, 1880.

Yelten, Muhammet. “Meninski, François De Mesgnien ve Eserleri.” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2003): 581–589.

Yılmaz Önder, Sevim. “Selanik’teki Kütahyalı Mübadil Derlemelerinde Son Osmanlı Tarihi ve Karamanlı Kültürü.” *Loji Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 1 (2018): 5-28.

Yılmaz Önder, Sevim, Osman Ataş ve H. İbrahim Gemici. “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Yazılan Türk Dili ve Edebiyatı Kitaplarında Yer Alan Uygur Metinleri.” *X. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2023.
https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/10_%20YSBK%20Bildiri%20O%CC%88zetleri%20Kitab%20v2.pdf

Yılmaz Önder, Sevim ve Osman Ataş. “Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde Yabancı Dil Olarak Osmanlı Türkçesi Kitaplarında Hristiyanlık ile İlgili Metinler.” *X. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2023.
https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/10_%20YSBK%20Bildiri%20O%CC%88zetleri%20Kitab%20v2.pdf

Yılmaz Önder, Sevim, Osman Ataş ve Nurullah Arvas. “Yabancılarla Osmanlı Türkçesi Öğretiminde Joanne Baptista Podesta’nın Gramerinde İslamın Şartları ile İlgili Metinler”. *X. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2023.
https://sbe.yildiz.edu.tr/media/files/10_%20YSBK%20Bildiri%20O%CC%88zetleri%20Kitab%20v2.pdf

EKLER

Görsel I: *Ma'lumât* (1897) gazetesinde (solda) ve Vilmos Pröhle'nin 1899'da yayımladığı *Rendszeres Oszman-Török Nyelvtan* isimli eserde bulunan (sağda) "Meşeliktir Arslanların Yatağı" isimli türkü:

✂

{ توركى }

ميشه لكدر ، آرسلانلر كياناغي
چادر اولور عسكرلر كوناغي
صاواشلرده ، دالغالانان سنجاغى
فدا اولسون ، بيك كلينك دوواغي

صاواش ايجون ، بو بوروق كادي بوكون
بويله كونده ، كر كمز بزه دوكون
پادشاهك ، صورغوجنك تلنه
فدا اولسون ، بيك كلينك دوواغي

عسكرلر كوده سيدر (كوكده سيدر) بدنى
شهيدلر ك ، كوملك اولور كفى
اويله شائلى اويله قانلى كفته
فدا اولسون بيك كلينك دوواغي

ح ٠ ع

93

szerencsétlen. — japrak levél. — ja'nî = tudniillik, insân = ember. — dazî = is. — hep = mind. — sen gibi = mint te. — fânî = mulandó. — kopmak elszakadni. — japrâjik = levélke. — 'ömr = élet, 'aziz = édes, kedves. 'ömr-ü-'aziz = az édes élet. — her gün = minden nap. — felek = az ég, a sors. — nâbûd etmek = elpusztítani. — sevgili = kedves. — zuljâ = ábránd. — lahza = pillanat. — geçmek = elmulni. — geçtikçe = elmulván. — üzmek = zaklatni, szorongatni. — rûh = lélek. — emel = remény, emel-pirâ = reménnyel ékes (perzsa összetett melléknév). — çikmak = kimenni, boş = üres, çikikça boş = meghiusulván. — ümid = remény. — sormak = kérdezni. — pür-rejbüšekk = kétséggel és bizonytalansággal teljesen (pür = tele, rejb = bizonytalanság, ü = és, sekk = kétség). — dünjâ = világ. — 'ažeb = ugyan? — bešer = emberek. — 'ömr-ü-bešer = az emberi élet. — â = vagy.

E költemény Millevoje-ből van fordítva.

{ توركى } 11.

ميشه لكدر ، آرسلانلر كياناغي
چادر اولور عسكرلر كوناغي
صاواشلرده ، دالغالانان سنجاغى
فدا اولسون ، بيك كلينك دوواغي

صاواش ايجون ، بو بوروق كادي بوكون
بويله كونده ، كر كمز بزه دوكون
پادشاهك ، صورغوجنك تلنه
فدا اولسون ، بيك كلينك دوواغي

عسكرلر كوده سيدر (كوكده سيدر) بدنى
شهيدلر ك ، كوملك اولور كفى
اويله شائلى اويله قانلى كفته
فدا اولسون بيك كلينك دوواغي

Görsel II: Ignác Kúnos'un 1905 yılında yayımladığı *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv-Nyelvtan, Szótár, Olvasmányok* adlı eserden mâni örnekleri ve Arap harfli metnin transkripsiyonu:

4. Népdalok.

I. Négysoros dalok.

— Mâni. —

1. Aja bak jıldıza bak,
Damda duran kıza bak,
Aj benim jıldız benim,
Damda duran kız benim.

*

Akşam oldu ikindi,
Mum şamdana dikildi,
Ellerin jârî geldi,
Benim bojnım büküldü.

*

Bir dalda iki kiraz,
Biri al biri bejaz,
Esmerden arzım aldım,
Saramadım bir bejaz.

*

Elmajî piçakladım,
Dörd jana saçakladım,
Jârî kojnumda sandım,
Jastıyı kuğakladım.

*

5. Gök jüzü mavi kaldı,
Kuş ütu jauru kaldı,
Anahtar jâr kojnunda,
Göjnüm kilidli kaldı.

*

Akşam oldu neçlejim,
Derdim kime söylejim,
Gözüm dikenî akşam,
Seni jârsız neçlejim.

*

Asmada üzüm bak,
Betime-benzime bak,
Herne kadar sevmeszen,
Gülerek jüzüm bak.

*

Kâleden inijordum,
Çayırşan gelijordum,
Derdinden kibrit oldum,
Üflersen janijordum

*

Karanfil-im sarkarım,
Açılmaya korkarım,
Jâr kapuja gelinçe,
Mejit olsam kalkarım.

*

10. Karsıda jeni japı,
İçinde demir kapu,
Beni jârdan ajıran,
Dilensin kapu kapu.

*

اقشام اولدی نیلهیم ،
دردم کیمه سويليم ،
کوزم دیکنی اقشام ،
سنی یارسز نیلهیم .

✽

آصمهده اوزومه باقی ،
بتم - بکزمه باقی ،
هر نه قدر سومزسهک ،
کوله رک یوزیمه باقی .

✽

قلعه دن اینیوردم ،
چاغرسهک کلیوردم ،
دردندن کبریت اولدم ،
اوفرسهک یانیوردم .

✽

قرنقم صارقارم ،
آجیلغمه قورقارم ،
یار قویه کلنجه ،
میت اولسم قالقارم .

✽

٤
﴿ مانی ﴾

۱ - آیه باقی یلدزه باقی ،
طامده طوران قزه باقی ،
آی بنم یلدز بنم ،
طامده طوران قز بنم .

✽

اقشام اولدی ایکندی ،
موم شمعده نه دیکلدی ،
ایلارک یاری کلدی ،
بنم بویم بوکلدی .

✽

بردالده ایکی کراز ،
بری آل بری بیاض ،
اسمردن آرزوم آلدیم ،
سارامدیم بر بیاض .

✽

المایی بییاقلدم ،
دردت یکا صاچاقلدم ،
یاری قونیده صاندیم ،
یصدینی قوجاقلدم .

✽

Görsel III: Georg Jacob'un 1916 yılında yayımladığı *Türkisches Hilfsbuch I* (solda) ve Ignác Kúnos'un 1905 yılında yayımladığı *Janua Linguae Ottomanicae: Oszmán-Török Nyelvkönyv-Nyelvtan, Szótár, Olvasmányo* adlı eserlerde (sağda) yer alan "Türkmen Kızı" türküsü:

Kyz:
Ben babamıñ evin jykdyñ¹⁾
Besch biñ altın alup²⁾ tshykdyñ,
Dönüp-de ardyma bakdyñ,
Bin³⁾, gidelim, bejim oñlan.

Oñlan:
Anañ dujar, babañ dujar,
Ardymyzda¹⁾ atly kojar²⁾,
Gelen atly dschana kyjar,
Ben gidemem, Türkmen kyzy.

Kyz:
Anam dujsun, babam dujsun,
Ardymyzda¹⁾ atly kojsun,
Gelen atly besch jüz olsun
Ben jeterim, bejim oñlan.

Oñlan:
Kyr atymyñ na'ly jokdur;
Arkasynda tshulu³⁾ jokdur;
Bir gedshelik jemi jokdur;
Ben gidemem, Türkmen kyzy.

Kyz:
Bilezijim⁴⁾ na'l edejim,
Feredschemei tshul edejim,
Indschilerim jem edejim⁵⁾,
Bin, gidelim, bejim oñlan.

Oñlan:
Türkmen kyzy, Türkmen kyzy,
Sabahyñ sehar-jyldyzy!
Git, gidemem, Türkmen kyzy.

Kyz:
Belim oñlan, pascham oñlan,
Kolum jastyk, satschym jorñan,
Bin, gidelim, bejim oñlan. —

Oñlan:
Öküzüümü tshifte koschdum;
Toxumumu jere satschdym¹⁾;
Ben bir halal jere düşchdüm;
Git, gidemem, Türkmen kyzy.

Kyz:
Öküzüñü kurdlar jesin!
Toxumuñu kuschlar jesin!
Halal etmek haram olsun!²⁾
Ben istemem schinden gerü!³⁾

6.

Kız: Ben babamın evin jıktım,
Beş bin altın alup çıktıım,
dönüp-te ardıma baktım;
Bin gidelim, bejim olan.

olan: Anan dujar baban dujar,
Ardımızdan atlı kojar,
Gelen atlı zana kıjar;
Ben gidemem, türkmen kızı.

Kız: Anam dujsun babam dujsun,
ardımızdan atlı kojsun,
Gelen atlı beş jüz olsun;
Ben jeterim, bejim olan.

olan: Kır atımın nalı jok-tur,
Arkasında eulu jok-tur,
bir gezelik jemi jok-tur;
Ben gidemem, türkmen kızı.

Kız: Bilezijim nal edejim,
fereğemi eul edejim,

— 23 —

ingilerim jem edejim;
Bin gidelim, bejim olan.

olan: Türkmen kızı türkmen kızı,
Sabahın seher jıldızı;
Git, gidemem türkmen kızı.

Kız: Bejim olan, paşam olan,
kolum jastık saçım jorgan;
Bin, gidelim bejim olan.

olan: Öküzüümü eşte koştum,
Tohumumu jere saçtım,
Ben bir halal jere düştüm;
Git, gidemem türkmen kızı.

Kız: Öküzüñü kurdlar jesin,
Tohumunu kuşlar jesin,
Halal etmek haram olsun;
Ben istemem şinden geri.

Görsel IV: Ad. Helmling'in 1916 yılında yayımladığı *Jehlitschka, Türkische Konversationsgrammatik: Umschreibung der Türkischen Übungsstücke in Lateinschrift* adlı eserde bulunan "Kur'a Marşı"nın varyantı:

t ü r k ü .

aßker olijorum ben
izte gidijorum ben
watana xizmet etmek izün
bu dünjaja geldim ben

zanaq kale ana jurt
orada qalamaz hiç bir qurt —
bu topagrad gjöz diken
qazyр olaqaq her düzmen —

Zu deutsch:

Ich bin Soldat!
Seht, wie ich stramm marschiere.
Nur um dem Vaterland zu dienen
Bin ich auf die Welt gekommen.

Die Dardanellen sind mein Vaterland,
Keiner von den fremden Wölfen ist dort zurückgeblieben.
Der Feind, dem dieses Land ein Dorn im Auge,
Soll untergehen und vernichtet werden.